

KARINIO VEIKSNIO REIKŠMĖ BALTIJOS ŠALIŲ SĄJUNGOS KŪRIMUI

Egidijus Papečkys

ĮVADAS

Pirmasis pasaulinis karas ne vienai mažesnei Europos tautai sudarė sąlygas atgauti ar įgyti nepriklausomybę. Per visą žemyną nuvilnijusi nacionalinio pakilimo banga lėmė, kad atkurtos ar naujai įkurtos valstybės formavosi tautiniu principu. Labai greitai paaiškėjo, kad buvusios imperijos nėra linkusios lengvai atsisakyti savo prarastų kraštų. Tai užprogramavo netolimos ateities geopolitinę krizę, pasibaigusią dar vienu pasauliniu karu. Po šio karo „geležinė uždanga“, ilgiems šaltojo karo metams pasaulį padalijo į dvi priešiškos ideologijos puses.

Kaip pastebėjo prof. dr. Zenonas Butkus, Baltijos valstybėms šiandien nebereikia karštligiškai ieškoti naujų karinių ar politinių sąjungos formų, o galima atsidėti nuosekliam ekonominių, kultūrinių, visuomeninių ryšių stiprinimui¹. Visiškai kitokia padėtis buvo tarpukariu.

Trys Baltijos šalys – Lietuva, Latvija ir Estija, kartais dar vadinamos mažosiomis Baltijos šalimis, – grėsmę savo nepriklausomybei pajuto vos tik ją paskelbusios. Visai Europai grasino iš Rusijos kilęs bolševikinis tvanas, o Baltijos šalims pavojų dar kėlė ir „baltieji“ rusai, ir neskubanti pasitraukti iš okupuotų kraštų Vokietijos kariuomenė. Vėliau iki pat okupacijos grėsmė kėlė galima Sovietų Sąjungos ir Vokietijos, o Lietuvai – ir Lenkijos agresija. Dėsninga, kad Baltijos šalyse buvo svarstoma galimybė susiburti draugėn. Ilgas ir sudėtingas sąjungos kūrimo procesas baigėsi 1934 m., Lietuvai, Latvijai ir Estijai sudarius Baltijos antantės sutartį. Tačiau ji neturėjo įprasto tokio tipo sutartims karinės sąjungos komponento. Tačiau karinis veiksnys buvo viena iš sudedamųjų Baltijos sąjungos kūrimo proceso dalių.

¹ Butkus Z., *Vokietijos ir sovietų politikos poveikis Baltijos sąjungos kūrimui 1919–1940 metais*. Lietuvos istorijos studijos, Vilnius, 2007, t. 20, p. 21.

Šio darbo tikslas – išnagrinėti karinio veiksnio reikšmę Baltijos sąjungos kūrimui. Karinis veiksnys šiuo konkrečiu atveju turėtų būti suprantamas kaip išorinių karinių pajėgų įsiveržimo grėsmė, vidinis Baltijos šalių poreikis ir galimybės kartu šiai grėsmei pasipriešinti ar atgrasinti agresorių.

Uždaviniai: įvertinti karinio įsiveržimo grėsmę; įvertinti ir palyginti Baltijos šalių ir galimų agresorių, Vokietijos ir SSRS, karinį potencialą; išnagrinėti Lietuvos, Latvijos ir Estijos karinio bendradarbiavimo ir galimų bendrų karinių veiksmų galimybes; įvertinti karinio veiksnio reikšmę Baltijos šalių sąjungos kūrimui. Chronologinės ribos – 1920–1940 m. Karinė galia buvo vienintelė politinė priemonė, nepanaudota siekiant išvengti okupacijos arba sumažinti jos poveikį. Todėl plačiausiai bus nagrinėjamas 1939 m. rugsėjo–1940 m. birželio laikotarpis.

Baltijos šalių tarpusavio santykiams, Baltijos antantės įkūrimui ir jos veiklos istorijai skirta daug solidžių ir išsamių darbų². Ypač vertinigi – prof. Zenono Butkaus parengtas dokumentų rinkinys „Baltijos vienybės idėja“³ ir V. Žalio „Diplomatijos istorija“⁴. Prof. Z. Butkus taip pat nagrinėjo Vokietijos ir sovietų politikos poveikį kuriant Baltijos sąjungą⁵. Tačiau kariniai tokios sąjungos aspektai mažai tyrinėti, nors retas istorikas išvengė vienaip ar kitaip jos nepaminėjęs. Būtų galima paminėti ir dr. V. Žalio darbą, kuriame aptartas karinis bendradarbiavimas Baltijos antantės sistemoje gana trumpu, tačiau pačiu kritiškiausiu laikotarpiu – 1939–1940 m.⁶ Lietuvoje tradiciškai vengiama nagrinėti šį klausimą – kariniam veiksmui skiriamas vos vienas kitas sakiny. Pvz., prof. dr. Z. Butkus Baltijos šalių mėginimus tartis karinio bendradarbiavimo klausimais apibūdino kaip nedrąsius, teigdamas, kad „pačios Baltijos šalys neįstengė susitarti dėl karinio bendradarbiavimo, pavyzdžiui, nesutarė, kokios strateginės linijos labiausiai turės būti ginamos“⁷. Dr. Algimantas Kasparavičius

² Žr.: Butkus Z., *Vokietijos ir sovietų politikos poveikis...*, p. 22–23.

³ Butkus Z., *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 metais*, dokumentų rinkinys, Vilnius, 2008.

⁴ Žalys V., *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*, t. I, Vilnius, 2007.

⁵ Butkus Z., *Vokietijos ir sovietų politikos poveikis...*, p. 21–41.

⁶ Žalys V., *Dėl karinio bendradarbiavimo Baltijos Antantės sistemoje (1939–1940 m.) // Lietuvos istorijos metraštis, 1988 metai*, Vilnius, 1989, p. 59–78.

⁷ Butkus Z., *Vokietijos ir sovietų politikos poveikis...*, p. 37–38.

mano, jog „reikia sutikti su ne kartą istoriografijoje minėta nuomone, kad Baltijos Antantė galėjo gerokai sustiprinti savo tarptautinę padėtį, suburdama savo militarines pajėgas į vieningą kumštį ir gilindama tarpusavio politinę integraciją“⁸. Baigiant rengti straipsnį sulaukta dr. V. Jokubausko disertacijos, kurioje itin išsamiai ir brandžiai tyrinėtas ir karinis Baltijos šalių potencialas⁹.

Dar mažiau Lietuvoje žinoma apie Latvijos ir Estijos kariuomenes. Išeivijos darbai (dr. E. Andersono, dr. V. Statkaus) jau nebeatitinka šiandienos reikalavimų ir galimybių, o naujų darbų labai trūksta. Pvz., V. Statkus pateikė klaidingų duomenų tiek apie Lietuvos kariuomenės ginkluotę, tiek apie jos organizaciją. E. Andersono pateikti duomenys apie Lietuvos, Latvijos ir Estijos kariuomenių ginkluotę yra itin netikslūs ir prieštaringi¹⁰. Gaila, tačiau daugelis šiandienos istorikų nekritiškai remiasi būtent tais pačiais paminėtais išeivijos autoriais. Sunkiai įveikiamas ir kalbos barjeras, nes dauguma latvių ir estų darbų nėra išversti į lietuvių ar anglų kalbas. Minėtini dr. Salo Urmo, kitų Latvijos ir Estijos istorikų darbai¹¹.

Dar daugiau svarbios informacijos randame šio laikotarpio kariuomenės ir politikos veikėjų atsiminimuose. Pvz., buvęs kariuomenės vadas S. Raštikis nuolat teigia seniai suvokęs Baltijos sąjungos svarbą ir daręs žygių tokiai sąjungai sudaryti, kartu skundžiasi negavęs tam prezidento A. Smetonos pritarimo. Be abejo, būtina priminti kito iškilaus amžininko, karinio ir politinio veikėjo, diplomato K. Škirpos požiūrį į šią problemą:

⁸ Kasparavičius A., *Lietuva 1938–1939 m. Neutraliteto iliuzijos*, Vilnius, 2010, p. 252.

⁹ Jokubauskas V., *Lietuvos karinė doktrina ir jos realizavimas 1923–1940 m. šiaurės rytu Baltijos regiono šalių kontekste*, disertacija, Klaipėdos universitetas, 2013.

¹⁰ Anderson E., *The Military situation in the Baltic States*//Baltic Defense Review, No. 6, 2001, p. 123, 131–132. Autorius pateikia neteisingus kariuomenių duomenis, visiškai neskiria, kurie kulkosvaidžiai yra lengvieji, kurie – sunkieji, painioja pabūklų tipus ir kalibrus. Pvz., jo nurodyto 38 mm kalibro priešlėktuvinių pabūklų, 12 svarų anglišku haubicų ir dar daug kitų nebuvo ne tik Latvijos kariuomenėje – jie aptariamuoju laikotarpiu apskritai neegzistavo. Vėlesni tyrėjai pateikia visiškai kitokius duomenis apie Latvijos kariuomenės ginkluotę ir organizaciją, paremtus archyviniais dokumentais.

¹¹ Salo U., *Estimation of Security Threats and Estonian Defence Planning in the 1930s*. Acta Historica Tallinnensia, 2008, Nr. 12, p. 35–74; Salo U., *Eesti kaitseväe valmisolek sõjaks ja vastupanuvõimalused 1939. aastal* (magistro darbas), Tartu, 2005; Kuzmins V., *Latvijas bruņoto spēku mobilizācijas un aizsardzības plāni 1939. gada beigās – 1940. gada sākumā* // Militārais apskats, 2009, Nr. 3/4, p. 49–60.

„Valstybės saugumui užtikrinti Škirpa siūlė karinį bendradarbiavimą ir su mažosiomis valstybėmis – savo iniciatyva paruošė Lietuvos, Latvijos ir Estijos „neutraliteto gynimo sutarties projektą.“¹² Kaip ir visi K. Škirpos pasiūlymai, šis buvo itin kategoriškas: „Projekte trys Baltijos valstybės turėjo pasižadėti „jų pareikštą griežtą neutralitetą ginti visomis priemonėmis ir padėti viena kitai ginkluota pajėga, jei kuri iš susitariančių šalių būtų kieno nors užpulta.“ Lietuvos, Latvijos, Estijos karinėms vadovybėms pavesta nedėliotina paruošti „Neutraliteto gynimo planą“.¹³

Be abejo, K. Škirpa buvo itin profesionalus aukšto rango karininkas. Tačiau nekritiškas jo požiūrio vertinimas atitinkamai suponuoja daromų išvadų neobjektyvumą. Kaip ir kiekvienas išėivijoje atsiminimus rašęs karinis ir politinis veikėjas, K. Škirpa buvo priverstas gyventi ir sau pačiam keliamu klausimu, ar teisingai buvo pasielgta nepasipriešinus ginklu sovietinei okupacijai.

Vertinga tyrimui 1923 m. lapkričio 1 d. sudaryta dvišalė Latvijos ir Estijos (Tartu) karinė sąjunga. Šios sutarties įgyvendinimas atskleidė daugybę sunkumų ir trūkumų¹⁴. Spręsti tokias pat problemas ir susidurti su tokiais pat trūkumais būtų tekę ir Baltijos antantės šalims, sudariusioms ir karinę sutartį. Nors tiek laikotarpis, tiek aplinkybės buvo visiškai kitos, labai vertinga NATO patirtis šaltojo karo metais. Ji taip pat atskleidžia sunkumus ir prieštaravimus, kurių neišvengiamai būtų kilę sudarius karinę ir politinę Baltijos šalių sąjungą. Tiesa, NATO patirtis nagrinėjama tik specialioje karinėje literatūroje, kol kas nedominančioje tarpukario įvykius tiriančių istorikų. Autorius pasinaudojo galimybe su šia patirtimi susipažinti bendraudamas su NATO kariuomenių veteranais, ėjusiais įvairaus lygio pareigas, dalyvavusiais įvairiose bendrose pratybose, jas planuojant ir kitoje veikloje.

Kitas svarbus šaltinis – įvairių šalių žvalgybų aptariamojo laikotarpio dokumentai. Šie dokumentai labai dažnai istorikų vertinami nekritiškai. Būtina pažymėti, kad tokią ano meto žvalgybinę informaciją sunku vertinti, nepalyginus jos turinio su vėlesniais realiais įvykiais ar kitais šal-

¹² Vaščova Ž., Vienas prieš daugumą. Kazio Škirpos kurta saugios Lietuvos koncepcija // *Darbai ir dienos*, Kaunas, 2002, t. 30.

¹³ Vaščova Ž., *Vienas prieš daugumą...*

¹⁴ Ильмярв М., *Безмолвная капитуляция...*, с. 240.

tiniais. Žvalgybos dokumentuose, ypač agentūriniuose pranešimuose, dažnai pateikiama klaidinga informacija, kurios jos užfiksavimo laikotarpiu buvo galimybės patikrinti. Ypač sunku vertinti sovietinius dokumentus. Dažniausiai jie yra pavieniai, o ne vienas kitą papildančių dokumentų visuma. Neretai juose pateikiama ne faktinė, o to meto vadovybės pageidaujama informacija. Be to, niekada negalima būti tikriems, ar šie dokumentai yra tikri, ar nėra „sukurpti“ siekiant kokių nors šiandieninių tikslų. Paminėtinas išslaptintų Rusijos Federacijos užsienio žvalgybos dokumentų rinkinys¹⁵, kuriame labiau siekiama išaukštinti sovietų žvalgybos pasiekimus bei sumenkinti Baltijos šalių vadovus ir diplomatus, nei pateikti istorijos tyrimams naudingos medžiagos.

Straipsnyje nėra kuriama kokia nors alternatyvi istorija – „kas būtų, jeigu būtų“. Baltijos šalių kariuomenės buvo dislokuotos ir galėjo veikti konkrečioje teritorijoje. Jos disponavo konkrečiomis pajėgomis, vadovavosi konkrečiais karybos principais ir dėsniais. Pvz., pėstininkų divizionai pervežti reikėjo tam tikro geležinkelio riedmenų ir sąstatų kiekio. Pėstininkai, kavalerija ir tankai judėjo nustatytu greičiu ir t. t. Ne viskas, kas užfiksuota to meto Lietuvos ir kitų Baltijos šalių ar jų potencialių priešininkių kariuomenių dokumentuose, yra teisinga ir neginčytina. Tačiau toje pačioje teritorijoje ir tokiomis pat ar panašiomis sąlygomis vykę karo veiksmai leidžia verifikuoti tarpukario dokumentuose užfiksuotas aplinkybes. Pvz., sovietų kariuomenės veiksmų Lenkijoje, ypač Vilniaus krašte, 1939 m. rudenį analizė padeda įvertinti Lietuvos kariuomenės pajėgumą pasipriešinti 1940 m. birželį, sovietų kariuomenės puolimas Estijos šiaurės vakaruose 1944 m. – Estijos tarpukario gynybos planus ir t. t. Išsamesni Baltijos šalių ginkluotųjų pajėgų tyrimai įvairiais aspektais, taip pat ir karo pramonės, leidžia kitaip vertinti to meto politinius sprendimus ir įvykius. Deja, kol kas išsamiai išnagrinėti karinį veiksnių nėra galimybės ir dėl objektyvių duomenų trūkumo.

¹⁵ *Прибалтика и геополитика, 1935–1945 гг. Рассекреченные документы службы внешней разведки Российской Федерации*, Москва, 2009.

Prielaidos ir trukdžiai kurti Baltijos sąjungą

Dar tebegriaudint Didžiojo karo kanonadai Baltijos šalyse pradėjo kaltis pirmieji nepriklausomybės daigai. Beveik nuo pat pirmų nepriklausomybės žingsnių imta svarstyti Baltijos šalių sąjungos klausimą. Šiuose svarstymuose ekonominis ir karinis veiksniai įgijo vienodą svarbą. 1918 m. leidinyje *Revue Baltique* Nr. 3–4 (lapkritis–gruodis) buvo publikuotas straipsnis *Baltijos lyga*. Straipsnio, pasirašyto inicialais K. R. P., autorystė neabejotinai priskiriama būsimam Estijos užsienio reikalų ministrui Kareliui Robertui Pustai¹⁶. Pirmasis šiai lygai keliamas uždavinys buvo karinis: „*Lyga išnagrinės ir sudarys bendrą gynybos sistemą.*“¹⁷ Tik tokiu būdu galės būti pasiektas pagrindinis Baltijos lygos tikslas – „*laisvų mainų ir tarptautinės prekybos garantija*“¹⁸.

1919 m. kovo 1 d. Kaune buvo sudaryta Lietuvos ir Latvijos sutartis dėl 5 mln. markių paskolos Latvijai ir dėl ypatingų teisių suteikimo Lietuvai naudotis Liepojos uostu. Daugiau nei pusėje iš dvylikos sutarties straipsnių minima kariuomenė arba „karo medžiaga“. Lietuvos kariuomenei suteikiama neribota teisė laikyti Latvijos teritorijoje „*reikiamas ginkluotas pajėgas*“, o 11-ame str. susitariama dėl abiejų šalių bendradarbiavimo dalyvaujant kovos su bolševikais veiksmuose¹⁹.

Vis dėlto būta bendro Baltijos šalių karinių pajėgų veikimo. Pvz., 1919 m. spalį bermontininkams puolant Latvijos kariuomenę, mūšiuose dalyvavo ir estų kariai. „*Rygos poziciją padėjo saugoti dar du estų gerai ginkluoti šarvuoti traukiniai*<...>“²⁰ Estų šarvuotas traukinys palaikė vieno 8-ojo latvių pėstininkų pulko bataliono puolimą per Rygos geležinkelio tiltą. Beje, čia pat paminima ir bene viena pirmųjų karinio bendradarbiavimo problemų – „*po kelių dienų, latviams su estais nesusitarus dėl kompensacijos didumo, jie grįžo į Estiją*“²¹.

Neretai priekaištaujama Lietuvai, kad ji lemiamą akimirką, kai grėsė

¹⁶ Butkus Z., *Baltijos valstybių vienybės idėja ...*, p. 93–95.

¹⁷ *Ten pat*, p. 94.

¹⁸ *Ten pat*, p. 95.

¹⁹ *Ten pat*, p. 101–102.

²⁰ Latvių nepriklausomybės karas // *Mūsų žinynas*, 1930, p. 54.

²¹ *Ten pat*, p. 55.

pavojus Rygai, nepadėjo Latvijai kovoti su bermontininkais. Neatmestini istoriografijoje išnagrinėti motyvai. Tačiau yra ir kitų priežasčių, paaiškinančių tokią Lietuvos poziciją. Pirmoji – agresyvūs Lenkijos ketinimai. Spalio 14 d. laikinasis Lietuvos Taikos delegacijos pirmininkas T. Naruševičius rašė ministruui pirmininkui ir užsienio reikalų ministruui: „2. *Estai ir latviai kreipėsi su užklausu, ar negalėtume mes atidengti priešais Vokietijos fronto ir iš užpakalio atkirsti Fon der Goltz'o armijai susisiekimą su Vokietija. Nežinodamas tikro padėjimo Lietuvoj, žinoma, jokio atsakymo negalėjau duoti, bet pabrėžiau, kad pirma išlyga turėtų būti užtikrinimas Talkininkų, kad Lenkai neužpultų ant Lietuvos iš užpakalio.*“²²

Prof. Z. Butkus atkreipė dėmesį, kad spalio 12 d. buvo gautas Didžiosios Britanijos misijos Lietuvoje vadovo plk. Rowano Robinsono perduotas J. Pilsudskio patikinimas, kad Lenkijos kariuomenė neperžengs demarkacijos linijos su Lietuva, kol vyks kovos su bermontininkais²³. Deja, Lenkija ne kartą iki tol ir vėliau informavo apie vienus ar kitus savo veiksmus, tačiau įsipareigojimų nevykdė. 1919 m. rugpjūtį išaiškintas lenkų pagrindinės POW organizacijos rengtas sukilimas Kaune buvo itin akivaizdus agresyvių Lenkijos kėslų rodiklis. Tuo metu prie demarkacijos linijos vyko nuolatiniai Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių dalinių susirėmimai. Tokie abipusiai puolimai vyko ir spalio 12 d.²⁴ Keletu sakinių aptarti visos Lietuvos ir Lenkijos santykių aplinkybės nėra galimybių. Tačiau galima teigti, kad Lietuva turėjo rimtą pagrindą neskubėti atsakyti į pagalbos prašymą – jai grėsė realus Lenkijos ginkluotųjų pajėgų smūgis į nugarą. Toks smūgis Lietuvai galėjo reikšti visišką valstybingumo praradimą, o tautai – asimiliaciją ir nutautinimą.

Pažymėtina, kad istoriografijoje susiklostė praktika bermontiadą Lietuvoje vertinti vadovaujantis vien lietuviškais, dažnai antriniais, šališkais ir kritikuotiniais, šaltiniais. Toks vienpusis požiūris trukdo objektyviai įvertinti šį istorijos laikotarpį ir suformuluoti pagrįstas išvadas. Pvz., Rusijos savanoriškosios Šiaurės Vakarų armijos istoriografijoje teigiama, kad Latvija pagalbos ieškojo ir Lenkijoje. Latvijos pasiuntiniams atvykus

²² Butkus Z., *Baltijos valstybių vienybės idėja...*, dok. Nr. 24, p. 143.

²³ *Lietuvos užsienio politikos dokumentai 1918–1940 m.*, p. 315.

²⁴ Lesčius V., Lietuvos ir Lenkijos karinis konfliktas dėl Seinų krašto 1919 m. // *Karo archyvas*, t. XVIII, Vilnius, 2003, p. 187.

į Varšuvą, čia atvyko ir P. Bermonto-Avalovo pasiuntiniai – kunigaikštis Kropotkinas ir grafas Borchas. Jie siekė, kad Lenkija nesikištų, o už tai „kilniaširdiškai“ jai pažadėjo visą pietinę Lietuvos dalį. Teigiama, kad Bermontui-Avalovui nepagrįstą nerimą kėlė Lietuvos kariuomenės telkimas prie pietinių Lietuvos sienų, rengiantis priešintis Lenkijos keliamai grėsmei²⁵. Žinoma, šį ir kitus rusiškus šaltinius būtina nuodugniau tirti, analizuoti ir verifikuoti. Pažymėtina, kad ir Latvijos kariuomenės karių veiksmai Lietuvos kariuomenės atžvilgiu ne visada buvo sąžiningi ir nuoširdūs. Pvz., jau 1919 m. vasarą į Latviją buvo išsiųstas Lenkijos kariuomenės Generalinio štabo II skyriaus²⁶ „Rytų“ sekcijos viršininkas kpt. A. Myszkowski. Visą savo tarnybos laiką jis keitėsi informacija su Latvijos kariuomenės Vyriausiojo vado štabu ir apie Lietuvą. O tarp Latvijos ir Lietuvos kolegų iki pat 1928 m. nevyko jokie konkretesnio bendravimo²⁷.

Antroji svarbi, tačiau istoriografijoje nenagrinėta praktinė aplinkybė – aptariamų kariuomenių pajėgos, jų išdėstymas ir komunikacijų linijos. Bermonto-Avalovo pajėgos buvo dislokuotos tarp Lietuvos ir Latvijos kariuomenių. Tad visos komunikacijos buvo bermontininkų kontroliuojamos. Tarp Estijos ir Latvijos pajėgų bermontininkų dalinių nebuvo, komunikacijos buvo latvių ir estų rankose. Todėl keturi Estijos šarvuoti traukiniai, iki tol rėmę Rusijos savanoriškosios Šiaurės Vakarų armijos puolimą prieš bolševikus, 1919 m. spalio 10 d. kartu su Didžiosios Britanijos karo laivais, taip pat rėmusiais ugnimi Šiaurės Vakarų armijos puolimą, niekieno netrukdomi pasiekė Rygą²⁸. Taigi, Lietuvos kariuomenei būtų tekę jėga „prasimušti“ pro gausias bermontininkų pajėgas. Kariniu požiūriu toks žygis buvo neįmanomas dėl bermontininkų stiprumo²⁹, di-

²⁵ Plačiau: *Белая борьба на Северо-Западе России*, Москва, 2003, c. 158, 159.

²⁶ II skyrius vykdė karinės žvalgybos ir kontržvalgybos funkcijas (aut. past.).

²⁷ Plačiau: Jėkabsons Ē., *Zarys współpracy Łotewskiego i Polskiego wywiadu wojskowego 1919–1939 // Studia i materiały do historii wojskowości*, Białystok, 2007, t. XLIV, s. 279–301.

²⁸ *Белая борьба на Северо-Западе России...*, c. 132.

²⁹ Kol kas Lietuvos istoriografijoje nėra tikslios informacijos apie Lietuvos kariuomenės ir bermontininkų Lietuvoje pajėgas aptariamuoju laikotarpiu, nepateiktas jų kiekybinis ir kokybinis įvertinimas sąlyčio zonoje, neįvertintos jų galimybės pritraukti rezervus ir kt., pasitenkinta tik abstrakčiais vertinimais arba nepagrįstais skaičiais (ypač kalbant apie bermontininkus).

delio atstumo iki Rygos ir mažo Lietuvos kariuomenės judėjimo greičio³⁰. Visos šios trys aplinkybės buvo vienodai svarbios ir neįveikiamos. Pulti bermontininkų pajėgas Lietuvoje taip pat nebuvo prasmės, kadangi tai niekaip nebūtų susilpninę Rygą puolančių pajėgų.

1920 m. Baltijos ir kitoms regiono šalims sudarius taikos sutartis su Sovietų Rusija, baigėsi „jėgos“ laikotarpis. Nusistovėjęs taikai ir klaidingai manant, kad Antantės šalys, o vėliau – Tautų Sąjunga, yra garantas, galintis užtikrinti taiką sambūvį Europoje (Tautų Sąjunga iš esmės tam ir buvo sukurta), karinio veiksnio reikšmė gerokai sumažėjo. Versalio sutartimi Vokietijos ginkluotosios pajėgos buvo apribotos ir nekėlė jokio realaus pavojaus. Tačiau politinė Vokietijos įtaka išliko didelė. Ir Lietuvai teko pripažinti ginkluoto susidūrimo Klaipėdoje ir Klaipėdos krašte galimybę. Buvo aišku, kad tektų susidurti ne tik su vietos gyventojų organizuotais būriais, bet ir su iš Vokietijos atsivystomis gausiomis nereguliariomis pajėgomis. Todėl Lietuvos kariuomenės vadovybė atitinkamai dislokavo savo pajėgas ir planavo karinius veiksmus. 1933 m. nacionalsocialistams stojus prie valdžios vairo ir atkūrus ginkluotąsias pajėgas, užpuolimo grėsmė kilo ir kitoms Baltijos valstybėms. Pasipriešinti tokioms didelėms šalims, valdomoms totalitarinių režimų ir nuolat didinančioms savo karinę galią, be pagalbinių nė viena iš trijų Baltijos šalių negalėjo. Todėl Lietuvos, Latvijos ir Estijos vienybės idėja tvyrojo ore, o tokios sąjungos nauda atrodė gana apčiuopiama. Daugiau ir didesnių šalių apimančio Rytų Europos bloko ar, tarkim, Lenkijos, Lietuvos, Latvijos, Estijos ir Suomijos sąjunga žadėjo ir daugiau privalumų. Imperialistiniai, ekspansiniai Lenkijos siekiai užkirto kelius tokiam didesniai Rytų Europos šalių blokui susikurti.

Turime pripažinti, kad Lietuva, Latvija ir Estija pavojų savo nepriklausomybei matė žvelgdamos skirtingomis kryptimis. Didžiausią grėsmę Lietuvai kėlė Lenkija ir, kiek vėliau, Vokietija, o Estijai ir Latvijai – Sovietų Sąjunga. Pvz., 1936 m. Estijos kariuomenės vadas gen. J. Laidoneris SSRS ir Vokietijos puolimo tikimybę įvertino santykiu 12:1³¹. O Lietuva,

³⁰ Dėl didelio atstumo pajėgas buvo galima greitai permesi ir aprūpinti tik geležinkeliu. Kadangi jį kontroliavo bermontininkai, Lietuvos pajėgos būtų priverstos judėti pėsčiomis, kovodamos su bermontininkų pasipriešinimu.

³¹ Ильмярв М., *Безмолвная капитуляция. Внешняя политика Эстонии, Латвии и Литвы между двумя войнами и утрата независимости*, Москва, 2012, с. 228.

priešingai, iš Sovietų Sąjungos tikėjosi pagalbos. Be to, ilgą laiką ginkluotos agresijos grėsmė buvo itin maža. Todėl samprotavimai iš 1939–1940 m. perspektyvos apie Baltijos šalių nesuvokimą ar nenorą burtis į politinę ir karinę sąjungą, nukreiptą prieš sovietus, nevisiškai teisingi. Lietuvos įsijungimas į tokią sąjungą galėjo tik komplikuoti Latvijos ir Estijos santykius su kaimyninėmis valstybėmis ir neduoti joms jokios politinės ar ekonominės naudos. 1935 m. atsisakiusi priimti S. Raštikį, „*Estijos karinė vadovybė užtikrino Varšuvą, kad Estijos ginkluotosios pajėgos neiškeis patikrintos draugystės su Lenkija į pasiūlytą problematišką Lietuvos draugystę*“³². Lietuvai Sovietų Sąjungos palaikymas tarptautinėje arenoje, kurio ji tikėjosi, buvo nepalyginamai svaresnis už Latvijos ir Estijos, o vis stiprėjanti Raudonoji armija Lenkijos kariuomenės Generaliniam štabui kėlė nerimą, kurio nekėlė nei latvių, nei estų kariuomenės.

Būta ir palankių aplinkybių trijų Baltijos valstybių sąjungai sudaryti. Pirmiausia, Lietuvą, Latviją ir Estiją siejo bendra istorija. Antra, trys mažytės šalys glaudėsi viena šalia kitos labai nedidelėje teritorijoje. Trečia, jos neturėjo viena kitai neišsprendžiamų teritorinių, tautinių ar ekonominių pretenzijų. Ketvirta, visos trys buvo labai panašios, nė viena iš jų negalėjo tikėtis siekti akivaizdaus lyderio pozicijų arba įgyti didesnę įtaką nei kitos. Šios šalys turėjo galimybę suderintais veiksmais tarptautinėje politikoje tapti svarbesnės ir mažiau priklausyti nuo didesniųjų kaimynių – Vokietijos, Sovietų Sąjungos ir Lenkijos. Tačiau svarbus tokios galimos sąjungos tikslas 1918–1940 m. buvo ne tik tarptautinėje politikoje įgyti didesnę svorį. Sudėtingiausias Baltijos šalims pačiu kritiškiausiu metu iškilęs uždavinys – sudaryti prielaidas atsispirti Vokietijos ir Sovietų Sąjungos užmačioms panaudoti galingiausių įrankį – ginkluotąsias pajėgas – prieš Baltijos „limitrofines“ valstybes.

Galbūt tai buvo galima padaryti jungtinėmis karinėmis pajėgomis? Tad kiek iš tikrųjų „svėrė“ šis „militarinis“ trijų Baltijos šalių kumštis? Ar karinis veiksnys turėjo reikšmės Baltijos sąjungos egzistencijai? Ar Baltijos valstybės – Lietuva, Latvija ir Estija – disponavo ginkluotosiomis pajėgomis, kurios, susijungusios ir su viena vėliava, galėjo pasipriešinti Vokietijai ir Sovietų Sąjungai ar net šioms abiem šalims vienu metu?

A. Kasparavičius teigia, jog „*galima daryti išvadą, kad 1938–1939 m. Lietuvos, Latvijos ir Estijos saugumą, užsienio politikos alternatyvas*

³² Ильмярв М., *Безмолвная капитуляция...*, с. 253.

*gniuzdė ne vien nepalankus Vokietijos, Lenkijos ir Rusijos (SSRS) politinis balansas, bet ir pačios Baltijos Antantės vidaus problemas*³³. Iš tiesų būta ir nelauktų problemų. Lietuvos istoriografijoje nuolat teigiamai minimas 1938 m. liepos 2 d. direktyva Nr. 102 patvirtintas Latvijos kariuomenės plano variantas „D“ (*Dienvidi* – „Pietūs“). Šiame plane, Vokietijai galimai užpuolus Lietuvą, numatoma organizuoti gynybos liniją palei Ventos upę³⁴. Toks sprendimas buvo aiškiai prevencinis ir gynybos požiūriu palankus Latvijai, tačiau anaip tol ne draugiškas aktas Lietuvai. Nors dauguma istorikų šį planą vertina vos ne kaip į bendrų kovos veiksmų planą, jį įgyvendindama Latvija būtų ne tik užėmusi patogesnę gynybos liniją, bet jai būtų atitekusi ir dalis Šiaurės Lietuvos. Iš esmės Latvijos kariuomenė planavo įsiveržti ir užimti liniją Bartos upė–Škoda–Seda–Kuršėnai–Šiauliai–Panevėžys³⁵. Latvijoje toks planas buvo puoselėjimas jau anksčiau. Tai Lietuvos kariuomenės vadovybė konstatavo vos pasibaigus Lenkijos ultimatumui: *„Pasikartojo jau seniau girdėti gandai, kad latviai mūsų karo su vokiečiais ar lenkais atveju okupuos [pabraukta mano – E. P.] dalį mūsų teritorijos. Latvių sienų gynimo palengvinimo sumetimais toks latvių žygis būtų logingas.<...> Betgi įvykdytas ir neagresingais mūsų atžvilgiu sumetimais jis galėtų suardyti mūsų mobilizacijos vykdymą. Išvada: Šis klausimas turėtų būti smulkiai ištirtas ir net aptartas su Latvijos kariuomenės štabu.*³⁶

Tai galima vertinti vienareikšmiškai: sunkiu Lietuvos Respublikai metu, vykstant kovos veiksams su Lenkija, Vokietija arba abiem šiomis šalimis kartu, Latvijos kariuomenė be Lietuvos Respublikos sutikimo planavo įžengti į suverenios šalies teritoriją ir užimti sau palankią gynybai ribą, taip sutrukdydama Lietuvos kariuomenės mobilizaciją. Lietuvai patyrus pralaimėjimą ir ją okupavus, tačiau Vokietijai neplėtojant puolimo į Latviją, išlaikyti „patogią gynybai ribą“ būtų dar aktualiau. Kas lauktų šios užimtos srities, didesniems agresoriams pasidalijus Lietuvą? Ar Latvijos kariuomenė iš čia pasitrauktų?

³³ Kasparavičius A., *Lietuva 1938–1939 m. Neutraliteto iliuzijos...*, p. 252.

³⁴ Jokubauskas V., *Tuščias šūvis: galimybės atremti...*, p. 27.

³⁵ Kuzmins V., *Latvijas brunoto speku mobilizācijas un aizsardzības plāni...*, p. 50.

³⁶ 1938-04-15 Išvados iš rengto 1938.III.17/19 d. d. lenkų puolimo, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1022, l. 6.

Bene labiausiai suinteresuota karine Baltijos valstybių sąjunga buvo Lietuva. Tačiau suinteresuotumas buvo demonstruojamas itin rezervuotai, dažniausiai apsiribojant atskirų kariškių ir karo atašė pokalbiais. Pvz., 1936 m. sausio mėn. 25 d. LR URM Politikos departamento direktorius J. Urbšys kariuomenės II skyriaus viršininkui rašė: „*Dėkodama už Tamstų šio meto sausio 11 d. raštą Nr. 2536, Užsienių Reikalų ministerija praneša, kad ji nemato kliūčių, kad plk. Skučas ir tolimesniuose pasikalbėjimuose palaikytų militarinės sąjungos naudingumą ir reikalingumą tarp trijų Baltijos valstybių, bet nieku gyvu neužangažuojant Vyriausybę ar ir Karo Vadovybę.*“³⁷ Lietuva buvo tokia problemiška partnerė, kad, pasak A. Kasparavičiaus, „karinis bendradarbiavimas su Lietuva Baltijos Santarvės partnerėms keltų daugiau rizikos, nei teiktų potencialios naudos“³⁸. Todėl ir Estijos pozicija buvo akivaizdžiai priešinga. Pvz., leidinyje „XX amžius“ pasirodžius dr. B. Kazlausko straipsniui³⁹, buvo sulaukta skubių Estijos diplomato pretenzijų: „*Ponas Varma sakė skaitęs dabar Dr. Kazlausko knygą apie Pabaltijo Sąjungą ir atkreipė mano dėmesį į straipsnį apie karinę Pabaltijo Sąjungą, kuris buvo tilpęs „XX amžiuje“. Jis manęs, kad tas straipsnis buvo ne vietoje, nes jis keliąs klausimus, kuriems realizuoti esą praktiškų sunkenybių. Dėl to klausimo kėlimas, ypatingai prieš Laidonerio atvykimą, galį sudaryti kai kokių nereikalingų iliuzijų.*“⁴⁰

Praėjus septyniems mėnesiams Estijos diplomatai savo poziciją pakeitė kardinaliai: „*Š. m. kovo 30 d. buvo apsilankęs Estijos pasiuntinys. Jisai dėl santykių su Lietuva pareiškė, kad gavęs Estijos Respublikos prezidento, ministro pirmininko ir visos savo vyriausybės įsakymą padaryti visa, kas tik galima, kad santykiai su Lietuva būtų galimai glaudesni, kad tuos santykius plėtojant lietuviai Estijoje ir estai Lietuvoje būtų traktuojami kaip savi tautiečiai, kad tuo būdu galbūt pavyktų kai kuriais klausimais padaryti teigiamą įtaką ir trečiajam Pabaltijo Santarvės nariui ir kad toks teigiamas estų*

³⁷ Butkus Z., *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 metais*, dokumentų rinkinys, Vilnius, 2008, p. 579.

³⁸ Kasparavičius A., *Lietuva 1938–1939 m. Neutraliteto iliuzijos...*, p. 217.

³⁹ Kazlauskas B., *Naujos nuotaikos ir Baltijos valstybių likimas. Estų–latvių gynimosi sutartis. Trijų Baltijos valstybių santarvė. Militariniai santarvininkų ryšiai nepriklausomybei ir neutralumui garantuoti // XX amžius*, 1939 m. rugpjūčio 19 d., nr. 187 (939), p. 3.

⁴⁰ Kasparavičius A., *Lietuva 1938–1939 m. Neutraliteto iliuzijos...*, p. 320.

*politikos vadovybės nusistatymas esą jų alfa ir omega.*⁴¹

Ilgą laiką tikėjusios Tautų Sąjungos ir didžiųjų Europos valstybių galimybe garantuoti taiką, Baltijos šalys kartu su kitomis mažesnėmis Europos šalimis buvo įsuktos į diskusijų apie garantijų suteikimą procesą. Didžiosioms šalims joms už nugarų tariantis dėl garantijų, agresijos ir agresoriaus apibrėžimų, vengta drąsesnių sprendimų. Be to, itin aktyviai, dažniausiai derindamos savo veiksmus, prieš kuriamą Baltijos sąjungą veikė Vokietija ir Sovietų Sąjunga. Šis priešiškas veikimas yra taip išsamiai ir ne kartą nagrinėtas, kad netikslinga čia to aptarti. Galiausiai pasirinktas kiekvienos atskiros šalies neutralitetas.

Karinis Baltijos šalių ir galimų agresorių potencialas

Įvertinti karinį šalies potencialą kiekybiškai ir kokybiškai gana sunku. Vertinant Baltijos šalių kariuomenių pajėgumus teks pasinaudoti statistiniu metodu. Pirmiausia reikėtų suskaičiuoti Baltijos šalių ir jų potencialių priešininkų pajėgas. Beje, tokį pasiūlymą buvo pateikęs ir K. Škirpa: „Projektas numatė pasikeisti visais slaptais militaristiniais daviniais apie kiekvienos susitariančių šalių dabartinį krašto gyvenimo parengimą.“⁴² Panašų darbą – apskaičiavo Baltijos šalių karines pajėgas 1939 m. rugsėjo mėnesį, po mobilizacijos, – atliko minėtas Estijos istorikas Salo Urmo⁴³. Šiame darbe rasime ir didesnių ar mažesnių klaidelių, taip pat netikslumų dėl naudotų šaltinių trūkumų, ypač latviškų ir lietuviškų, tačiau pagrindiniai skaičiai ir dydžiai yra labai vertingi. Informatyvų kariuomenės materialinio aprūpinimo ir apginklavimo vertinimą įvairiais pjūviais pateikė ir pagrindė dr. V. Jokubauskas. Pirma – absoliučiais skaičiais nurodytos ginkluotės ir amunicijos atsargos. Antra – kiek vidutiniškai amunicijos teko vienam šaunamajam ginklui ar artilerijos pabūklui. Trečia – kiek ginkluotės santykinai teko 1000 karių ir 10 000 gyventojų. Ir

⁴¹ *Ten pat*, p. 352.

⁴² Žalys V., Lietuvos neutralumas ir jo saugumo problemos 1938–1939 m. // *Lituanistika*, 1990, Nr. 1.

⁴³ Salo U., *Eesti kaitseväe valmisolek sõjaks ja vastupanuvõimalused 1939. aastal.*, Tartu, 2005.

šie duomenys rodo, kad visos trys Baltijos šalys daugeliu atvejų nenusileido didžiosioms valstybėms⁴⁴.

Pažymėtina, kad XIX a. pab. – XX a. karo istorijoje jau neapsiribota vien gyvosios jėgos skaičiavimais. Tobulėjant taktikai ir operacijų planavimui, karinės pajėgos imtos vertinti skaičiuojant kovinius dalinius ir junginius. Būtent savarankiškų junginių – divizijų ir brigadų – skaičius leidžia tiksliausiai įvertinti kariuomenių operatyvines galimybes⁴⁵.

Baltijos šalys egzistavo konkrečioje geopolitinėje erdvėje. Aptariamuju laikotarpiu joms karinio įsiveržimo grėsmę kėlė dvi valstybės – Vokietija ir Sovietų Sąjunga⁴⁶. Šių abiejų valstybių karinis potencialas ir keliami grėsmė 1920–1940 m. kito labai dinamiškai ir ženkliai. Palyginime Baltijos šalių, Sovietų Sąjungos ir Vokietijos ginkluotąsias pajėgas tam tikrais laikotarpiais.

1920–1933 m. buvo pats palankiausias periodas. Potencialių agresorių ginkluotosios pajėgos buvo ribotos kiekybiškai ir kokybiškai. Tai ribojo ir karinio įsiveržimo pavojų. Nuo 1919 iki 1933 metų 1919 m. suvaržytą Versalio sutartimi reichsverą sudarė 7 pėstininkų ir 3 kavalerijos divizijos⁴⁷. Vokiečių pėstininkų divizijos (7) sudarė tik 63,6 % bendro Baltijos šalių pėstininkų divizijų (11) skaičiaus. Lietuva ribojosi su Rytų Prūsijos sritimi. Šioje nuo Vokietijos Lenkijos atskirtoje teritorijoje

⁴⁴ Jokubauskas V., *Lietuvos karinė doktrina ir jos realizavimas...*, p. 159.

⁴⁵ Pvz., XIX a. buvo skaičiuojamas bendras karių, pėstininkų, kavalerijos ir patrankų kariuomenėje skaičius. Tobulėjant kariuomenių ginkluotei, organizacijai ir taktikai, imta skaičiuoti pasirinktus vienodos ar panašios organizacijos ir sudėties dalinius. XX a. pr., 1905 m. Rusijos–Japonijos, Pirmajame pasauliniame karoose buvo skaičiuojami pėstininkų batalionai, kavalerijos eskadronai ir artilerijos baterijos. Rusijos pilietiniame kare, dėl karių ir ginklų trūkumo nebelikus įprastos organizacijos ir sudėties kariuomenės dalių, vėl imti skaičiuoti „durtuvai“ ir „kardai“. Vėliau, po Pirmojo pasaulinio karo, pagrindiniu taktiniu vienetu tapo divizija. Pajėgas imta vertinti pagal jas sudarančių divizijų ir atskirų brigadų skaičių (aut. past.).

⁴⁶ Nepaisant įtemptų Lietuvos ir Lenkijos santykių, kalbėti apie Lenkijos keliamą karinę grėsmę Baltijos sąjungai nėra pagrindo.

⁴⁷ Pagal Versalio taikos sutartį Vokietijos kariuomenę (reichsverą) galėjo sudaryti ne daugiau kaip 100 000 savanoriškai tarnaujančių karių, 7 pėstininkų divizijų ir 3 kavalerijos divizijos, dislokuotos nurodytose vietose, kurioms buvo uždrausta turėti sunkiosios, prieštankinės ir priešlėktuvinės artilerijos, tankų ir šarvuotųjų, aviacijos, specialiųjų inžinerinių dalių ir kt. (aut. past.).

esančios ginkluotosios pajėgos priklausė I karinei apygardai (*Wehrkreis I*). Taikos metu Rytų Prūsijoje buvo dislokuotos tik dvi – 1-oji ir 11-oji PD⁴⁸. Tai buvo net 5,5 karto mažiau, nei taikos metu turėjo Lietuva, Latvija ir Estija kartu. Be to, Vokietija visiškai neturėjo nei karinių lėktuvų, nei priešlėktuvinių pabūklų. Baltijos šalių karinės oro pajėgos praktiškai galėjo veikti nevaržomos. Vokietijos karinės pajėgos neturėjo tankų ir šarvuotų automobilių. Atsižvelgiant į tai, kad Vokietija neturėjo tiesioginio susisiekiimo su Rytų Prūsija ir bendros sienos su Latvija ir Estija ir jos galimybės permesti į Rytų Prūsiją naujas divizijas arba vykdyti jūrų desanto operacijas buvo labai ribotos, tuo metu realaus pavojaus Vokietijos ginkluotosios pajėgos nei Lietuvai, nei tuo labiau Latvijai ir Estijai nekėlė.

Sovietinė kariuomenė šiuo laikotarpiu buvo labai menkai aprūpinta ginkluote ir karinėmis priemonėmis, prastai organizuota. Darbininkų ir valstiečių Raudonojoje armijoje⁴⁹ buvo tik 49 pėstininkų divizijos⁵⁰. Šios divizijos ir kiti daliniai buvo dislokuoti labai plačioje teritorijoje, toli vienas nuo kito. Kariuomenė buvo ginkluota Pirmojo pasaulinio ir pilietinio karų laikų ginklais, kuriuos reikėjo taisyti, o ginkluotės kūrimo programa tik prasidėjo. Pasibaigus pilietiniam karui šautuvų trūkumas buvo toks aštrus, kad 1923 m. kovo 6 d. RKP(b) CK Politinio biuro komisija patvirtino anksčiau priimtą nutarimą užsienyje pirkti 100 000 šautuvų. Ir tik nesant galimybių jų įsigyti, numatė panaudoti skirtas lėšas savo pramonei kelti⁵¹. 1925 m. rugsėjį DVRA reikėjo 21 605 lengvųjų kulkosvaidžių, o turėjo tik 7 500 užsienietišų prastos kokybės įvairių sistemų kulkosvaidžių ir nedidelę šovinių atsargą, kuri sparčiai mažėjo. Perginkluoti naujais lengvaisiais kulkosvaidžiais I ir II eilės šaulių ir kavalerijos dalinius planuota iki 1928 m. pavasario⁵². Dar 1930 m. daugu-

⁴⁸ Tekste bus vartojamos ir atitinkamos santrumpos. PD – pėstininkų divizija. Kadangi sovietų ginkluotosiose pajėgose pėstininkų divizijos atitinkmuo buvo šaulių divizija, joms žymėti vartojama santrumpa ŠD, KD – kavalerijos divizija, pėstininkų brigada – PBr, kavalerijos brigada – KBr, kavalerijos pulkas – KP (aut. past.).

⁴⁹ DVRA, rus. – РККА (Рабоче-Крестьянская Красная Армия), sovietų sausumos ginkluotosios pajėgos.

⁵⁰ Павловский И. Г., *Сухопутные войска СССР*, Москва: Воениздат, 1985, c. 46.

⁵¹ *Советское военно-промышленное производство 1918–1926*, Москва, 2005, ч. 2, с. 287.

⁵² *Тен пат*, c. 194, 502.

moje sovietinių šaulių pulkų vos vienoje iš 9 šaulių kuopų būta lengvųjų kulkosvaidžių. Sunkiųjų kulkosvaidžių trūkumas DVRA – 10 600 vnt. Rankinių granatų reikėjo 4,197 mln., turėta tik 0,2 mln. vnt.⁵³

1923 m. trūko trečdalis vadų, ypač jaunesniųjų, arklių – 12,5 %, tačiau, svarbiausia, dėl pilietinio karo ir po jo kilusios pašarų krizės arkliai visiškai netiko naudoti kariuomenėje. Pusė iš 550 tūkst. sausumos pajėgų karių buvo neapauti ir neparengti⁵⁴. Patikrinusi sandėlius komisija nustatė, kad 50 % turto (45 tūkst. vagonų!) dėl prastų saugojimo sąlygų netinkami naudoti⁵⁵. Taikos metu divizijose buvo labai mažai karių⁵⁶. Šaulių divizijos buvo labai prastai apginkluotos⁵⁷. RA turėjo 10 kavalerijos divizijų, 9 atskirosios kavalerijos brigadas ir 2 atsk. kavalerijos pulkus. Kavalerijoje taikos metu trūko 17,1 % karių ir 38,7 % arklių. Dėl šios priežasties kavalerija nebuvo pajėgi įvykdyti keliamų uždavinių⁵⁸. Šarvuotųjų pajėgos buvo drastiškai sumažintos: šarvuotųjų traukinių nuo 44 sumažėjo iki 19, šarvuotųjų divizionų – nuo 10 iki 3, tankai buvo perkelti į vieną pulką⁵⁹. Buvo pradėti formuoti pirmieji mechanizuotieji daliniai. 1932 m. buvo suformuoti pirmieji 2 mechanizuotieji korpusai, dydžiu prilygstantys divizijai. Tačiau susidurta su sunkumais mechanizuotuosius dalinius mokant, rengiant ir aprūpinant, nebūta teorinių prielaidų tokias stambias mechanizuotąsias pajėgas panaudoti. Reali sovietinės kariuomenės galia, kurią galėjo sutelkti Baltijos šalių

⁵³ *Ten pat*, c. 194, 503.

⁵⁴ *Реформа в Красной Армии. Документы и материалы 1923–1928*, книга 1, Москва, 2006, c. 41, 43, 76.

⁵⁵ *Ten pat*, p. 80. Pvz., viename sandėlyje, kuriame turėjo būti 300 šautuvų, buvo laikoma 600. Dėl šios priežasties išlinko apačioje gulėjusių šautuvų vamzdžiai ir ginklai tapo netinkami naudoti.

⁵⁶ *Ten pat*, p. 265. Taikos metu trijų tipų kadrinėse divizijose po 4554, 4674 ir 4711 karių, trijų tipų teritorinėse divizijose po 2092, 622 ir 202 karius atitinkamai.

⁵⁷ *Ten pat*, p. 203, 204. Sovietų šaulių bataliono kulkosvaidžių kuopa turėjo tik 8 kulkosvaidžius, šaulių pulkas iš viso – 24. Palyginimui – Lietuvos kariuomenėje pagal etatus buvo numatyta pėstininkų pulke turėti 36 sunkiuosius ir 54 lengvuosius kulkosvaidžius (pastarųjų sovietinėje kariuomenėje beveik nebuvo). Sovietų divizijoje buvo numatyti 25 artilerijos pabūklai, iš jų 1/3 – mažo kalibro (37 mm) pėstininkų pabūklų. Lietuvos kariuomenėje turėta vidutiniškai 24 75–105 mm pabūklus vienai divizijai.

⁵⁸ *Ten pat*, p. 245.

⁵⁹ *Ten pat*, p. 264.

puolimui, buvo labai menka.

Padėtis Vokietijoje pradėjo keistis dar iki į valdžią ateinant nacistams. Jau 1932 m. vasario 22 d. Lenkijos karo atašė Berlyne dipl. papulkininkis W. Morawskis tvirtino, kad Veimaro Respublika per 3 dienas gali mobilizuoti 300 tūkst. karių kariuomenę, susidedančią iš 21 pėstininkų ir 5 kavalerijos divizijų, ginkluotų naujausiais ginklais ir technika⁶⁰.

Lenkijos žvalgybos gauti dokumentai (mobilizacijos planas *Organisations-Kriegspiel*, nuo 1931 m. pervadintas į *Planstudien*) jau antrojo dešimtmečio pab. – trečiojo pr. numatė mobilizuoti 21 pėstininkų ir 9 kavalerijos divizijas⁶¹. Pasirengimas karo atveju iš kiekvienos pėstininkų ir kavalerijos divizijos suformuoti po 3 divizijas buvo pradėtas įgyvendinti 1930 m. Tačiau ginklų turėta tik 2/3 reikiamo kiekio, be to, ir tuos pačius buvo labai sunku slėpti nuo stebėtojų kontrolės.

1933 m. Vokietijoje valdžią perėmus nacionalsocialistams, padėtis pradėjo sparčiai keistis. Jau 1934 m. lapkričio 1 d. Vokietijos pėstininkų divizijų skaičius padidėjo 3 kartus, t. y. iki 21 PD. 1935 m. kovo 16 d. įvesta visuotinė karo prievolė sudarė prielaidas sparčiam kariuomenės didinimui artimiausiu metu. 1935 m. Versalio sutarties sąlygų suvaržytą reichsverą pakeitė vermachtas⁶², o Vokietija turimų pėstininkų divizijų skaičiumi Baltijos šalis jau lenkė daugiau kaip du kartus. Tačiau Rytų Prūsijoje vis dar buvo beveik 4 kartus mažiau divizijų nei Baltijos šalių kariuomenėse (1 lentelė).

⁶⁰ Rezmer W., Zagrożenie niemieckie w ocenach polskich władz wojskowych w pierwszej połowie lat trzydziestych XX wieku // *Studia Deklaracja polsko-niemiecka o niestosowaniu przemocy*, Warszawa, s. 214.

⁶¹ *Ten pat*, p. 213.

⁶² Vokietijos ginkluotųjų pajėgų pavadinimas 1935–1945 m. (aut. past.)

Kariuomenių sudėtis 1935 m.⁶³

	Lietu- va	Latvi- ja	Estija	Baltijos šalys kartu	Vokie- tija	Iš jų Rytų Prūsijoje	SSRS
Pėstininkų divizijų	3	4		11	24	3	86
Tankų divizijų	-	-	-	-	3	-	-
Mechanizuotųjų korpusų ⁶⁴	-	-	-	-	-	-	2
Tankų brigadų	-	-	-	-	-	-	6
Kavalerijos divizijų	-	-	-	-	2	-	20 ⁶⁵
Kavalerijos brigadų	1 ⁶⁶	x	x	1 ⁶⁷	1	1	-

Matome, kad šiuo laikotarpiu Vokietija nebuvo itin pranašesnė už Baltijos šalis. Sovietų kariuomenė turėjo didelę kiekybinę persvarą, tačiau ji buvo išmėtyta SSRS platybėse ir tinkamai nepasirengusi. 1936 m. prasidėjęs pilietinis karas Ispanijoje atitraukė Vokietijos ir SSRS dėmesį ir didelę dalį karinių resursų.

1938 m. buvo itin grėsmingi dėl kilusios Miuncheno krizės. Baltijos šalys sustiprino savo ginkluotę, tačiau atotrūkis tarp jų ir Vokietijos bei SSRS pajėgų nepaliaujamai didėjo (2 lentelė).

Vokietija toliau didino savo karines pajėgas ir 1938 m. turėjo tris kartus daugiau pėstininkų divizijų nei Baltijos šalys. 1938 m. kovą, kilus Vokietijos

⁶³ Lietuvos pajėgų sudėtis pateikta remiantis įvairiuose LCVA fonduose saugomais duomenimis, Latvijos ir Estijos – remiantis autoriaus skaičiavimais, Vokietijos – Tessin G., *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945*. Band 1-16, Osnabrück, 1996, Sovietų Sąjungos – Ленский А. Г., *Сухопутные силы РККА в предвоенные годы*, справочник, СПб, 2000 ir kt.

⁶⁴ Mechanizuotasis korpusas dėl organizacijos ir dydžio galėjo būti prilygintas tankų divizijai (aut. past).

⁶⁵ 15 kavalerijos ir 5 kalnų kavalerijos divizijos, 1935 m. pab. jau buvo 30 kavalerijos divizijų.

⁶⁶ Formaliai abu turėti kavalerijos pulkai sudarė kavalerijos brigadą, tačiau tai tebuvo administracinis pavaldumas. Prasidėjus karo veiksmams pulkai veikti turėjo atskirai ir nebūtų pavaldūs brigados vadui (aut. past.).

⁶⁷ Estijos ir Latvijos ginkluotosiose pajėgose buvo po 1 KP. Kadangi kavalerijos brigados tuo metu paprastai sudarė 3–4 KP, bendrai Baltijos šalių kavalerija (iš viso 4 KP) vertintina kaip viena KBr.

įsiveržimo į Lietuvą grėsmei, Rytų Prūsijoje vis dar buvo 3 kartus mažiau pėstininkų divizijų nei Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje kartu. Pirmieji tankai čia atsirado tik 1937-10-12, suformavus vieną tankų batalioną (I./Pz.Rgt.10 – 10-ojo tankų pulko I batalionas). Lenkijos ultimatumo metu šis batalionas baigė parengiamąsias pratybas, o kovinės parengties buvo 1938-04-01.

Sovietų pajėgos itin padidėjo, o ir jų apginklavimas gerokai pagerėjo. Svarbiausia, kad SSRS jau turėjo didelių šarvuočių, tankų ir motorizuotųjų junginių, galinčių judėti nepalyginti greičiau už Baltijos šalių pėstininkų divizijas. Todėl sovietai galėjo pasirinktoje vietoje ir pasirinktu metu primesti mūsų, sutelkti gausias šarvuotas motorizuotąsias pajėgas, perkirsti ar apeiti Baltijos šalių kariuomenių gynybą.

2 lentelė

Kariuomenių sudėtis 1938 m. kovą⁶⁸

	Lietuva	Latvija	Estija	Baltijos šalys kartu	Vokietija	Iš jų Rytų Prūsijoje	SSRS
Pėst. ir kln. šaulių divizijų	3	4	4	11	35	3	96 ⁶⁹
Mot. pėst. divizijų	-	-	-	-	4	-	-
Lengvųjų divizijų	-	-	-	-	3	-	-
Kavalerijos divizijų	-	-	-	-	-	-	25
Kavalerijos brigadų	1	x	x	1,5	1	1	2
Tankų korpusų	-	-	-	-	-	-	4
Tankų divizijų	-	-	-	-	5	-	-
Tankų brigadų	-	-	-	-	1	-	34

⁶⁸ Lietuvos pajėgų sudėtis pateikta įvairiuose LCVA fonduose saugomais duomenimis, Latvijos ir Estijos – remiantis autoriaus skaičiavimais, Vokietijos – Tessin G., *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen SS im Zweiten Weltkrieg 1939-1945*. Band 1-16, Osnabrück, 1996, Sovietų Sąjungos – Ленский А. Г., *Сухопутные силы РККА в предвоенные годы*, справочник, СПб, 2000 ir kt.

⁶⁹ Pagal mobilizacijos planą prasidėjus karui galėjo būti mobilizuota 170 šaulių divizijų. Žr.: Ленский А. Г., *Сухопутные силы РККА в предвоенные годы*, справочник, СПб, 2000, c. 193; IP. 9-10; Istorija..., c. 65.

Kardinaliai padėtis pasikeitė **1939 m.** rudenį, Vokietijai ir Sovietų Sąjungai pasirašius Molotovo-Ribbentropo paktą ir mobilizavus kariuomenes. Nors Rytų Prūsija vis dar negalėjo susisiekti sausuma su Vokietija, 1939 m. rugpjūtį Vokietijos kariuomenė pademonstravo gebą greitai sustiprinti pajėgas Rytprūsiuose, permesti ir šarvuotas motorizuotąsias pajėgas. Mobilizuotos Vokietijos ir SSRS kariuomenės Baltijos šalių pajėgas viršijo keletą ir keliolika kartų (3 lentelė).

3 lentelė

1939 m. rugsėjo 1 d.⁷⁰

	Lietuva	Latvija	Estija	Baltijos šalys kartu	Vokietija	Rytų Prūsijoje	SSRS
Pėstininkų divizijų	3	4	4	11	84 ⁷¹	8	173 ⁷²
Lengvųjų divizijų	-	-	-	-	4	-	-
Kavalerijos divizijų	-	-	-	-	-	-	16
Kavalerijos brigadų	1	x	x	1,5	1	1	-
Tankų korpusų	-	-	-	-	-	-	4
Tankų divizijų	-	-	-	-	7	1	-
Tankų brigadų	-	-	-	-	-	-	34

Po Lenkijos sutriuškinimo prie Baltijos šalių sienų stovėjo didžiulės, visiškai mobilizuotos kariuomenės, kurioms buvo galima tikėtis priešintis tik labai ribotą laiką.

Savo atsiminimuose K. Manerheimas labai aukštai įvertino galimos Baltijos sąjungos karines pajėgas: „*Kalbėta, kad Lietuvos ginkluotųjų pa-*

⁷⁰ Lietuvos pajėgų sudėtis pateikta remiantis įvairiuose LCVA fonduose saugomais duomenimis, Latvijos ir Estijos – remiantis autoriaus skaičiavimais, Vokietijos – Tessin G., *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945*. Band 1-16, Osnabrück, 1996, Sovietų Sąjungos – Ленский А. Г., *Сухопутные силы РККА в предвоенные годы*, справочник, СПб, 2000 ir kt.

⁷¹ Įskaitant 4 motorizuotąsias pėstininkų divizijas.

⁷² Rugpjūčio 15 d. buvo 99, 173 turėjo būti rugsėjo 5-ą. Žr.: Мельтюхов М. И., *Советско-польские войны. Военно-политическое противостояние 1918–1939 гг.*, Москва, 2001; Int. prieiga: <http://militera.lib.ru/research/meltyukhov/index.html> [žr. 2012-01-22]

*jėgų vadas generolas Raštikis iš karto po Lenkijos užpuolimo neva pasiūlė Baltijos šalims tarp savęs sudaryti karinę sąjungą, bet Estija ir Latvija lyg tai atsisakė iš baimės, kad Sovietų Sąjunga tai priims kaip provokaciją. Baltijos šalių sąjunga būtų disponavusi 20 divizijų.*⁷³

Deja, skaičiai rodo ką kita – visos trys Baltijos šalys nebuvo pajėgios mobilizuoti netgi 15 divizijų.

1940 m. birželio pradžioje Vokietijos kariuomenė visas pajėgas metė prieš sąjungininkus Europoje, o SSRS sukaupė, rodos, itin galingas pajėgas (4 lentelė).

4 lentelė

Kariuomenių sudėtis 1940 m. birželį⁷⁴

	Lietuva	Latvija	Estija	Baltijos šalys kartu	Vokietija	SSRS
Pėstininkų divizijų	3	4		11	107	161
Tankų divizijų	-	-	-	-	10	-
Tankų brigadų	-	-	-	-	-	32
Lengvųjų divizijų	-	-	-	-	4	-
Kavalerijos divizijų	-	-	-	-	1	20
Kavalerijos brigadų	1	x	x	1,5	-	-

Tačiau toks skaičiavimas nėra visiškai teisingas. Pvz., 1940 m. birželį, kai Sovietų Sąjungos agresyvūs veiksmai pasiekė kulminaciją, sovietai prie Baltijos šalių sienų buvo sutelkę palyginti nedidelę kariuomenę. Baltijos šalims įvykdžius mobilizaciją, skirtumas tarp visų Baltijos šalių karinių pajėgų ir sovietų pajėgų, sutelktų okupacijai, būtų dar mažesnis (5 lentelė).

⁷³ <http://militera.lib.ru/memo/other/mannerheim/09.html>

⁷⁴ Lietuvos pajėgų sudėtis pateikta remiantis įvairiuose LCVA fonduose saugomais duomenimis, Latvijos ir Estijos – remiantis autoriaus skaičiavimais, Vokietijos – Tessin G., *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945*. Band 1-16, Osnabrück, 1996; Bryja M., *Piechota niemiecka...*, s. 15–19, Sovietų Sąjungos – Ленский А. Г., *Сухопутные силы РККА в предвоенные годы*, справочник, СПб, 2000; Мельтюхов М. И., *Советско-польские войны...*, Int. prieiga: <http://militera.lib.ru/research/meltyukhov/index.html> [žr. 2012-01-22] ir kt.

Baltijos šalių ginkluotųjų pajėgų ir prie Baltijos šalių okupacijai sutelktos SSRS kariuomenės sudėtis 1940 m. birželį⁷⁵

	Lietuva	Latvija	Estija	Baltijos šalys kartu	SSRS
Pėstininkų ir motorizuotųjų šaulių ⁷⁶ divizijų	5	7	4	13	25
Pėstininkų brigadų	1				1 ⁷⁷
Kavalerijos divizijų	-				4
Kavalerijos pulkų	3	1	1	5	-
Tankų brigadų					12
Karių	121000	130000	132000	427000	435000
Tankų ir tankečių	34 ⁷⁸⁰	30	22	86	2021
Šarvuotų automobilių	10	7	21	38	411
Iš viso pabūklų ir minosvaidžių ⁷⁹	652	451	393	1493	8000
Lėktuvų	117	128	42	287	1995

Mobilizuotų karių skaičius beveik prilygo sovietų sutelktų karių skaičiui, tačiau Baltijos šalys galėjo suformuoti 2 kartus mažiau divizijų. Labai skyrėsi turėtos šarvuotosios technikos, artilerijos ir aviacijos kiekiai.

⁷⁵ Lietuvos pajėgų sudėtis pateikta remiantis įvairiuose LCVA fonduose saugomais duomenimis, Latvijos ir Estijos – Salo U., *Eesti kaitseväe valmisolek sõjaks ...*, Sovietų Sąjungos – Ленский А. Г., *Сухопутные силы РККА в предвоенные годы*, справочник, СПб, 2000; Мельтюхов М. И., *Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу: 1939–1941*, Москва, 2000. Int. prieiga: <http://militera.lib.ru/research/meltyukhov/index.html> [žr. 2012-01-22] ir kt.

⁷⁶ To meto sovietinė motorizuotųjų šaulių divizija gali būti prilyginta šaulių divizijai – ji skyrėsi tik didesniu autotransporto priemonių skaičiumi.

⁷⁷ 214-oji oro desanto brigada pagal savo organizaciją, karių skaičių ir ginkluotę gali būti prilyginta atskirajai pėstininkų brigadai.

⁷⁸ Neįskaičiuoti 10 lengvųjų tankų VCL, sudegusių 1939 m. lapkričio mėn. kilusio gaisro metu.

⁷⁹ Visų tipų lauko ir sunkiosios artilerijos pabūklų ir minosvaidžių. Pažymėtina, kad tik sovietų istorikai į bendrą artilerijos skaičių įtraukdavo 45 mm prieštankinius pabūklus ir 50 mm minosvaidžius, kurie pagal savo kovinius duomenis negali būti prilyginti lauko artilerijos pabūklams.

Tačiau sovietiniai tankai buvo itin prastos techninės būklės, lengvai šarvuoti, nedidelių resursų, jų (taip pat ir aviacijos) galimybes veikti gerokai mažino vadovavimo, ryšių, tiekimo ir remonto trūkumai. Pasibaigusiame Žiemos kare sovietinė aviacija, kuriai nebuvo tokių kliūčių kaip sausumos kariuomenei, veikė visiškai neefektyviai ir didžiulė persvara ore neturėjo tokios įtakos, kokios buvo galima tikėtis iš tokių didelių oro pajėgų⁸⁰.

1940 m. birželį (ir anksčiau) SSRS kariuomenė buvo toks pat milžinas ant molinių kojų, kaip kad Žiemos kare. DVRA dar neturėjo naujų tipų ginkluotės, kuria jau disponavo 1941 m. birželį. Be didelio junginių ir ginkluotės kiekio, ne mažiau svarbūs ir kiti veiksniai, kuriuos skaičiais apibrėžti praktiškai neįmanoma. Mūsų nagrinėjamu atveju tai būtų Baltijos šalių kariuomenių galimybės ir pajėgumai veikti kartu kitos šalies teritorijoje.

NATO istorija šaltojo karo metais rodo, kiek buvo įdėta pastangų, siekiant kuo labiau standartizuoti ginkluotę, šaudmenis ir kitą karo techniką, ir kokių trūkumų šioje srityje liko iki pat Varšuvos pakto žlugimo. Nemažiau sudėtingi buvo vienos NATO šalies kariuomenės veikimo kitos šalies teritorijoje klausimai. Bene daugiausiai buvo nuveikta bendros vadovybės srityje. Pirmą kartą istorijoje buvo sukurta situacija, kai vienos nepriklausomos šalies kariuomenės junginiai ir daliniai galėjo pereiti visiškai kitos šalies kariuomenės atstovo valdžion. Ir didžioji dalis esminių laimėjimų šiose srityse buvo pasiekta tik dominuojančios ir konsoliduojančios JAV dėka. Tokio potencialaus vienijančio ir vadovaujančio lyderio Baltijos antantėje nebuvo.

1935 m. Baltijos šalyse buvo pradėtos karinės reformos. Jos palietė ginkluotę, taktiką, organizaciją ir kt. sritis. Šias reformas lėmė du esminiai veiksniai: nacizmui įsigalėjus Vokietijoje, Sovietų Sąjungoje ir Europos šalyse prasidėjusios ginklavimosi varžybos bei, antra, pasibaigusi pasaulinė ekonomikos krizė. Lietuvos historiografijoje 1935 m. reforma tradiciškai siejama su naujuoju Lietuvos kariuomenės vadu paskirtu S. Raštikiu, o pastaruoju metu vis dažniau ir su Lietuvos Respublikos įgaliotuoju pasiuntiniu Berlyne K. Škirpa. Tačiau labiausiai Lietuvos, kaip ir kitų Baltijos šalių, kariuomenės reformą, ypač ginklavimosi srityje, sutrukdė 1929–1933 m. pasaulinė krizė. Prieš prasidedant šiai krizei

⁸⁰ Baltijos šalių ir Sovietų Sąjungos karo aviacija bus nagrinėjama atskirame tyrime.

buvo įsigyta daug čekiškų lengvųjų kulkosvaidžių, dvi baterijos anglišku patrankų „Vickers Mk IV“. Pasibaigus pasaulinei krizei ir nuvertėjus svarui, Lietuvos kariuomenė pasinaudojo galimybe pigiau įsigyti ginklų ir kitos karo technikos. 1936 m. atsivėrė visiškai neplanuotas finansavimo šaltinis. Prasidėjus pilietiniam karui Ispanijoje, visų šalių kariuomenės atsikratė sandėliuose užsilikusiomis senienomis. Abi kariaujančios pusės, ypač respublikonai, pirko praktiškai bet kokią, net ir mokomąją, karo techniką ir ginklus. Tai sudarė prielaidas įsigyti modernios ginkluotės ir gaminti ją patiems.

Ginkluotės ir karo technikos standartizavimas

Kariuomenės ginkluotės, technikos ir įrangos standartizavimo svarba – neiginčijama. Ne mažiau standartizacija reikšminga ir kuriant karinę kelių valstybių sąjungą. Ginkluotos vienodais ginklais ir (arba) naudojančios vienodus šaudmenis bei kitą karinį turta kariauomenės gali veikti viena kitos teritorijoje, naudodamosi viena kitos sandėliais. Pvz., Lietuvos divizija galėtų būti greičiau permesta į Latvijos ir Estijos teritoriją, nes būtų galima su savimi gabenti mažiau karo veiksams reikalingo turto. O veikiant kitoje šalyje nekiltų problemų apsirūpinant šaudmenimis ir kt. reikmenimis. Edgaras Andersonas užsimena apie, ko gero, pirmąjį mėginimą standartizuoti Latvijos ir Lietuvos ginkluotųjų pajėgų karinį turta. Dėl to tarėsi britų generolo Arturo Turnerio (*Arthur J. Turner*) iniciatyva 1920 m. vasarį Valgoje susitikę Lietuvos ir Latvijos kariuomenių atstovai. Tačiau, nepasiekus politinio abiejų šalių susitarimo⁸¹, jokių veiksmų ginkluotei standartizuoti nebuvo imtasi.

Netgi 1923 m. Estijos ir Latvijos sudarytoje karinėje sutartyje nebuvo numatyta ginkluotės standartizacija⁸². Susiklostė kurioziška situacija. Latviai estams priekaištavo, kad šie perka vokiškus ginklus, kai įsigyjama Latvijos kariuomenės ginkluotė buvo beveik išimtinai angliška arba naudojanti anglišką amuniciją. Tačiau apie tokius priekaištus žinome tik... iš

⁸¹ Andersons E., The Military situation in the Baltic States // *Baltic Defence Review*, No. 6, Volume, 2001, p. 123.

⁸² Žr.: Ильмарв Магнус, *Безмолвная капитуляция...*, с. 241.

britų diplomatų susirašinėjimo ir šie priekaištai greičiausiai neturi realaus pagrindo, nes vokiška ginkluotė Estijos kariuomenėje tuo metu sudarė tik labai nedidelę dalį.

Prieškariu karabinai, šautuvai, lengvieji ir sunkieji kulkosvaidžiai bei artilerija buvo pagrindiniai ginklai, kurių šaudmenis Baltijos šalių kariuomenėse būtų buvę naudinga standartizuoti. Suvienodinta amunicija būtų leidusi daliniams veikti bet kurioje šalyje, apsirūpinant iš sąjungininko sandėlių. Apie tai buvo kalbama ir tarp Baltijos šalių diplomatų. Pvz., 1936 m. vasario 29 d. Vašingtone vykusiame eiliniame (IV) Baltijos atstovų pasitarime, kuriame dalyvavo Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras JAV P. Žadeikis bei atitinkamo rango Latvijos atstovas dr. Bilmanis, svarstyta: „2. *Baltijos santarvės dalykai. Išsirta, kad Baltijos santarvė turėtų būti pagilinta trijų valstijų karinio apsigynimo sutartimis ir kad tam tikslui turėtų būti einama prie suvienodinimo ginklavimosi: armotų, aeroplanų, etc. Jūros apsaugai reikalingos povandeninės valtys: estai yra užsakę dvi, taipgi latviai. Nėra žinoma, ar Lietuva yra tokį užsakymą padariusi, ar ne.*“⁸³

Lietuvos kariuomenė naudojo vieno kalibro šaudmenis – 7,92 mm „Mauser“, Latvijos – 7,7 mm britiškus (.303 British), Estija – dviejų kalibrų: 7,7 mm britiškus ir 7,62 mm rusiškus „Mosin“. Iki šiol ginčijamasi, kuris iš jų buvo geresnis, nes iš esmės visi trys skyrėsi tik tam tikrais parametrais ir buvo vienodai pavojingi, t. y. galėjo būti naudojami toms pačioms užduotims atlikti. Be abejo, mažesnei ir daugiau sunkumų apsirūpinant šoviniais patiriančiai šaliai patogiau naudoti priešininko šovinius. Suomijos kariai tikrai džiaugėsi, kad visiems suomiškiems šaulių ginklams tiko sovietinių šautuvų šoviniai. Lietuvos kariuomenė galėjo naudoti visus vokiečių ir lenkų kariuomenių šovinius, o Estijos – 7,62 mm sovietinius. Pažymėtina, kad šaudmenų tipas buvo pasirinktas labai anksti, ir nebuvo jokių priedaidų, kad Baltijos šalys galėtų susitarti unifikuoti savo šaudmenis, kadangi tokio proceso kaina būtų buvusi nepaprastai didelė. Pvz., Lietuvos kariuomenėje 7,92 mm sunkusis kulkosvaidis 08 buvo įvertintas 3900 Lt, lengvasis kulkosvaidis „Brno“ 26 m. – 1500 Lt, šautuvas „Mauser“ – 125 Lt, o vienas šovinys – 15 ct. 1939 m. rugsėjį turėtiems 130 000 šautuvų ir karabinių pakeisti reikėjo 15 mln., 3 700 lengvųjų kul-

⁸³ Kasparavičius A., *Lietuva 1938–1939 m. Neutraliteto iliuzijos...*, p. 259.

kosvaidžių – 5,55 mln., 800 sunkiųjų kulkosvaidžių – 3,12 mln., 89 mln. šovinių – 13,35 mln., iš viso – apie 37 mln. Lt. Sumokėti tokią kainą vien už šaulių ginklų standartizaciją nebūtų ryžusis nė viena Baltijos valstybė, o juk dar buvo ir kitų, brangesnių, rūšių ginklų.

Lauko artilerijos parko priemonių – lengvųjų lauko patrankų ir haubicų – taip pat buvo kelių tipų ir kalibrų. Pagrindinis lauko artilerijos pabūklas Lietuvoje buvo 75 mm prancūziška, Latvijoje – 83,8 mm britiška, Estijoje – 76,2 mm rusiška patranka. Tačiau visos trys šalys šių tipų pabūklų ir jiems tinkamų sviedinių turėjo nedaug. Sunkiojoje artilerijoje vyravo pabūklų įvairovė, tačiau Latvija ir Estija turėjo ir vienodo – 107 mm – kalibro sunkiųjų patrankų. Jau Antrojo pasaulinio karo išvakarėse, 1939–1940 m., atsirado reali galimybė suvienodinti artileriją. Tuo metu Latvija ir Estija 1940 m. Vokietijoje užsakė 105 ir 150 mm artilerijos, naudojančios tokius pat sviedinius, įsigijo vienodų 47 mm prieštankinių pabūklų „Böhler“, Estija dar užsisakė 20 mm vokiškų automatinų pabūklų „Solothurn“, naudojančių tą pačią amuniciją kaip ir lietuvių turimi pabūklai. Baltijos šalims, atsižvelgiant į politinę situaciją suplanavus įsigyti didelius naujos ginkluotės kiekius iš likusio vienintelio ginkluotės tiekėjo – Vokietijos, ginkluotės suvienodinimas vyko savaime. Dar reikėtų paminėti 81,4 mm minosvaidžius, kurių skaičius ženkliai didėjo ir kurie galėjo naudoti vienodas minas. Baltijos šalyse 1940 m. buvo planuojama gaminti prieštankinius šautuvus ir pabūklus, minosvaidžius ir buvo pagaminti bandomieji pavyzdžiai. Bene blogiausioje padėtyje buvo Lietuva, paveldėjusi silpniausią ginklų gamybai reikalingą pramonę. Be jokios abejonės, suvienijusios savo pastangas, Baltijos šalys galėjo pasidalyti gamybos sritis arba kooperuotis sudedamųjų dalių gamyboje ir pačios apsirūpinti vienodais šautuvais, kulkosvaidžiais, šoviniais, granatomis, prieštankinėmis ir jūrų minomis, minosvaidžiais, prieštankiniais pabūklais ir artilerijos šaudmenimis, gerokai sumažinti išlaidas ir suvienodinti ginkluotę. Daug buvo galima pasiekti ir bendrai apsirūpinant ryšio ir transporto priemonėmis.

Tačiau nėra jokių duomenų, kad būtų bent svarstoma tokia galimybė. Ir tas neturėtų stebinti. Netgi vėliau, po Antrojo pasaulinio karo, net nuolatos jaučiančios sovietinio bloko grėsmę Vakarų Europos šalys, nepaisant keleto sėkmingų projektų, dažniausiai nesutardavo dėl bendros ginklų ga-

mybos. Sunkiausia buvo susitarti dėl kiekvienos atskiros šalies dalies ginklų gamyboje, dėl šalių karo pramonės įmonių indėlio, t. y. ekonominiai ir vidaus politikos veiksniai nusverdavo akivaizdžią būtinybę kooperuotis. Tarpukariu tai padaryti buvo dar sunkiau. Pažymėtina, kad kol kas dar nėra atliktas išsamus Lietuvos karo pramonės tyrimas. Kol kas vertinti Baltijos šalių karo pramonės pajėgumus ir galimybes kooperuotis sunku.

Reikėtų pažymėti, kad ginkluotės klausimas tikrai nebuvo pats svarbiausias. Baltijos šalys buvo ginkluotos palyginti gerai ir gana moderniais ginklais, kad 1939–1940 m. galėtų trumpiau ar ilgiau sėkmingai priešintis SSRS agresijai. Netgi labai anksti susikooperavus ir apsirūpinus didesniais ginklų kiekiais, tai būtų tik mažytis laimėjimas, pasireiškiantis atskirais taktiniais atvejais. Net jeigu būtų turėta kelis kartus daugiau šaunamųjų ginklų ar artilerijos pabūklų, nebūtų padaugėję galimybių atremti milžiniškos Raudonosios armijos puolimą.

Bendra vadovybė ir veiksmai

Nevienoda ginkluotė apsunkino tiekimą, remontą ir aprūpinimą, bet iš esmės netrukdė Baltijos šalių kariuomenėms veikti kartu. Daug sudėtingesnis buvo bendrų veiksmų ir vadovavimo klausimas. Rodos, neturėtų būti labai sunku pasirinkti principą, kuriuo remiantis būtų paskirtas jungtinių pajėgų vadas. Tačiau kaip nustatyti bendrų karinių pajėgų vado kompetencijos ribas? Kaip suderinti Konstitucijoje įtvirtintą principą, kad vyriausiasis kariuomenės vadas yra prezidentas, su bendrų karinių pajėgų vado skyrimu? Kaip suderinti krašto apsaugos ministrų, kuriems taikos metu paklūsta kariuomenių vadai, veiklą? Latvijos ir Estijos karinis bendradarbiavimas atskleidė sunkumus, kylančius tiek sprendžiant vadovybės klausimus, tiek įveikiant kalbos barjerą. Abiejų šalių karinės pajėgos liko savo vadovybių rankose. O mūsų lauke vienodo dydžio dalinių bendriems veiksams turėjo vadovauti aukštesnio laipsnio karininkas. Jeigu daliniai buvo skirtingo dydžio, vadovauti turėjo einantis aukštesnes pareigas⁸⁴. Rodos, labai paprasta. Tačiau dar buvo kitų veiksnių – amžius, asmeninės savybės, politinė įtaka šalies viduje. Antrajame pasauliniame kare tarp Va-

⁸⁴ Žr.: Ильмярв М., Безмолвная капитуляция..., с. 241.

karų sąjungininkų, ypač tarp anglų ir amerikiečių vadų, ne kartą kilo labai stipri trintis, kurią teko šalinti ir pačiu aukščiausiu politiniu lygiu.

Kariuomenės vadui reikalingas štabas. Štabui reikalingi karininkai. Pastarieji turi suprasti vienas kitą iš karto ir be jokių abejonių, privalo kalbėti ir mąstyti tais pačiais terminais. Duoti komandas, suprantamas net ir analfabetui kitos šalies kariuomenės kariui. Net ir šiandien, vartojant visuotinai priimtą anglų kalbą, NATO terminus, kodifikaciją, kyla sunkumų. Kaip pažymėjo E. Andersonas, nebuvo bendros *lingua franca*⁸⁵. Estijos ir Latvijos karinėje sutartyje buvo numatyta, kad bus vadovaujama estų ir latvių kalbomis. Vartoti rusų kalbą atsisakyta, kadangi nepriklausomybės metais vis didėjo skaičius karininkų ir karių, šią kalbą mokančių prastai ar visai nemokančių, ir ateityje rusų kalbos įgūdžiai turėjo tik prastėti⁸⁶. Dar labiau kalbų klausimas komplikuotųsi prie karinės sąjungos prisijungus trečiajai šaliai. Nekyla abejonių, kad tiek vadovavimas per vertėjus, tiek tinkamų vertėjų paieška būtų sunkiai sprendžiama problema.

Pažymėtina viena svarbi aplinkybė. Didžioji dalis Latvijos ir Estijos kariuomenės vadovybės karininkų buvo kadriniai carinės Rusijos kariuomenės karininkai, karinį išsilavinimą įgiję aukštosiose karo mokyklose. Ne vienas jų dalyvavo 1904–1905 m. Rusijos–Japonijos kare, o Pirmojo pasaulinio karo metais jau buvo išsitarnavę aukštus laipsnius ir ėjo vadovaujamas pareigas. Visiškai kitokia padėtis buvo Lietuvos kariuomenėje. Dauguma įvairiais tarpukario metais vadovaujamas pareigas ėjusių karininkų karo metais buvo baigę trumpus karininkų rengimo kursus, vadovavę smulkiems daliniams. Šiandien mums galbūt sunku suvokti skirtumą tarp prieškarinių karininkų, elitinės carinės Rusijos klasės atstovų, ir karininkų „iš masių“, paskubomis parengtų jau vykstant pasauliniam karui. Neturėtų stebinti ir kiek neobjektyvus bei šališkas J. Laidonerio prielankumas lenkams ir Lenkijai. Gali būti, kad jam ir daugeliui kitų Latvijos ir Estijos karininkų, baigusių Vilniaus pėstininkų karo mokyklą, jaunystėje įtaką padarė bendravimas su lenkiška Vilniaus aukštuomene.

Beje, ir diplomatinuose sluoksniuose būta povandeninių akmenų. Labai įdomus Vokietijos URM VI politinio skyriaus vedėjo Grundherio prieš 1937 m. spalio 8 d. vizitą pas valstybės sekretorių pateiktas Latvijos

⁸⁵ Anderson E., *The Military situation in the Baltic States...*, p. 146.

⁸⁶ Žr.: Ильмярв М., Безмолвная капитуляция..., с. 241.

užsienio reikalų ministro V. M. Munterso įvertinimas: „*Latvijos užsienio reikalų ministras M. Munteršas, 39 metų amžiaus, vokiečių kilmės, vedęs rusę <...>. Keletą kartų jo elgesys parodė, kad jo orientacija neabejotinai antibaltiška<...>*“⁸⁷

Dalis Baltijos šalių aukštesniųjų karininkų buvo baigę mokslus tose pačiose užsienio šalių karo akademijose, laisvai kalbėjo keletu kalbų. Vis dėlto pokarinė ilgametė NATO patirtis rodo, kad reikia nepaprastai daug bendrų pratybų, mokymų, kol skirtingų šalių kariai pradeda veikti dariniai, sutartinai. Ir tai pasitaiko daug apmaudžių klaidų, o pats bendradarbiavimas ir mokymas labai brangiai kainuoja. Tačiau ir ši problema buvo išsprendžiama. Sudėtingiausias klausimas buvo kitas: kur ir kaip gintis? Ką ginti?

Kaip ir kur gintis

Einančio užsienio reikalų ministro pareigas K. Bizausko 1939-06-16 atmintinėje užfiksuotas įdomus pokalbis per susitikimą su Estijos pasiuntiniu A. Varma apie Baltijos šalių karinį bendradarbiavimą:

„*Tiesa, mes neturime jokių įrodymų, tačiau lyg ir peršasi mintis, kad latviai lyg ir spekuliuoja savo geografinė padėtimi. Formaliai jie laikosi estų-latvių karinės sutarties, bet neduoda jai turinio, matyt, galvodami, kad jeigu bus pavojus iš šiaurės rytų, tai pirmiausia jis turėtų paliesti Estiją. Kita vertus, darydami aliuzijų mums, turbūt turi galvoje, kad esant pavojui iš vakarų mes būsime pirmieji ir tuo pačiu ginsime Latviją.*“⁸⁸

Prof. Z. Butkus teigia: „*Pačios Baltijos šalys neįstengė susitarti dėl karinio bendradarbiavimo, pavyzdžiui, nesutarė, kokios strateginės linijos labiausiai turės būti ginamos.*“⁸⁹

Taigi, visos trys šalys turėjo savas strategines ribas, svarbias kiekvienos gynybai, ir nė viena iš jų neturėjo pakankamai pajėgų šioms riboms ginti.

⁸⁷ 1937-10-07 Brief for Latvian Foreign Minister Munter's visit to the State Secretary for October 8//*Documents of Germany Foreign Policy 1918-1945*. Series D (1937-1945), Volume V, Document No. 316, US Government printing Office, Washington, 1953, p. 418.

⁸⁸ Butkus Z., *Baltijos valstybių vienybės...*, dok. Nr. 272, p. 723.

⁸⁹ Butkus Z., *Vokietijos ir sovietų politikos poveikis...*, p. 37–38.

Nė viena iš šalių jokiū būdu negalėjo sutikti, kad jai svarbios strateginės ribos ir teritorija būtų „mažiau“ ginama arba neginama, o jos ginkluotosios pajėgos būtų nukreiptos ginti kitą šalį. 1938 m. rugpjūčio 25 d. apsilykusiame Lenkijos „charge d'affaires“ Zalenskiui Lozoraitis pasakė: „Pakto 16 straipsnis yra pagrįstas kolektyvinio saugumo principu. Man atrodo, negali būti kalbos, kad šitas principas, ypač mažųjų valstybių, palankiai tegali būti traktuojamas, nes paprastas aritmetiškas apskaičiavimas įrodo, jog geriau yra, reikalui esant, prie šimto ar 150 tūkstančių Lietuvos kareivių prijungti dar 100.000 kitų kareivių, kurie mums galėtų padėti, negu kad, esant užpultiems, gintis vieniems.“⁹⁰

Šis teiginys nėra visiškai teisingas. Nors bendras karių skaičius būtų 200 ar 250 tūkst., Lietuvos teritorijoje jų vis tiek tebutų tie patys 100–150 tūkst. Nes situacija, kai kiekviena sąjungos šalis ginasi savo teritorijoje, beveik nesiskiria nuo tos, kai visos trys šalys gintųsi savarankiškai, nesudariusios jokios karinės sąjungos. Teoriškai sujungtos į „vieną kumštį“, kiekvienos iš šalių pajėgos būtų priverstos kautis atskirai – kiekviena savo teritorijoje. Taigi vietoje „vieno kumščio“ ir vėl matome tas pačias kariuomenes, besiginančias tomis pačiomis sąlygomis ir tose pačiose ribose.

Kiekvienos Baltijos šalies saugumui pavojingiausios kryptys buvo skirtingos. Šiomis kryptimis einantys keliai leido priešo kariuomenei sparčiai judėti pirmyn ir užtikrinti savo puolančių pajėgų aprūpinimą. Šiomis kryptimis buvo puolama ir 1941 m., frontui ritantis į Rytus, ir 1944 m., raudonajai lavinai veržiantis į Vakarus.

Pažymėtina, kad Latvijos karinis laivynas turėjo ginti tik savo pakrantę, o blokuoti Suomų įlanką teko vien Estijos kariniam jūrų laivynui, tikintis tik Suomijos, su kuria nebuvo jokio karinio ar politinio susitarimo, laivyno veiksmų Estijos pakrantėje⁹¹.

Puolant Vokietijos pajėgoms iš Rytų Prūsijos, viena pagrindinių puolimo ašių būtų buvusi Tauragė–Šiauliai–Ryga, antroji – Vilkaviškis–Kauņas–Ukmergė–Daugpilis–Rezeknė.

Prasidėjus pilietiniam karui Ispanijoje, Vokietija ir SSRS šioje šalyje

⁹⁰ Laurinaitis Č., Moderniųjų lietuvių raida nuo kalbinės bendruomenės link teritorinės. XX a. pirma pusė. Cit.: 1938-09-02 Lozoraičio promemoria: Pasikalbėjimai dėl Tautų Sąjungos Pakto 16 straipsnio // LCVA, F.648, ap. 1, b. 53, l. 309.

⁹¹ Žr.: Ильмярв М., Безмолвная капитуляция..., c. 243.

stojo į atvirą kovą. Iškilio vokiečių ir sovietų karo grėsmė. Sovietų karinės vadovybės planuose svarstyta galimybė Rytų Prūsiją pasiekti smogiant per Baltijos šalių teritorijas. Baltijos šalių vaidmenį pridengiant Rytų Prūsiją aptarė ir JAV spauda: „*Amerikos spauda pabrėžia, kad Baltijos valstybių neutraliteto strateginė reikšmė yra labai didelė: tos valstybės dengia Vokietijos kairįjį sparną nuo Rusijos puolimo, nes rusų armija negali pulti Vokietijos per Lenkijos žemę.*“⁹² Šis klausimas buvo toks svarbus sovietams, kad tardomas sovietinis maršalas Michailas Tuchačevskis jį paminėjo net 1937 m. birželio 1 d. duodamas parodymus apklausoje: „*Ne [pribaltų] agresija, o pribaltų neutralitetas sutrukdė pritaikyti ryžtingiausią planą, ir jis buvo atšauktas ne karinės žinybos, o vyriausybės sprendimu<...> Pribaltų neutralitetas mums labai pavojingas.*“⁹³ Kaip paašškėjo vėliau, Baltijos šalių neutralitetas jokios reikšmės agresyviems SSRS planams neturėjo.

Tinkamiausia gynybai teritorija teko Estijai. Ypač lengvai ginama buvo riba šiaurės rytuose, nuo Suomiių įlankos iki Peipaus (est. *Peipsi*) ežero palei Narvos upę. Čia ėjo tik vienas kariuomenei tinkamas judėti kelias, gamtinės sąlygos buvo palankios, o pelkėta vietovė – itin patogi gintis. Už keleto kilometrų į vakarus reikėjo kirsti tris Sinimejės (*Sinimäe*) kalvas, per amžių amžius saugančias kelią Narva–Talinas. Jos suteikė pranašumą gynėjams. 1944 m. sovietams prireikė beveik šešių mėnesių čia vokiečių įrengtai „Tanenbergo“ gynybos linijai pralaužti⁹⁴. Toliau tęsėsi Peipaus ežero pakrantė ir buvo tik 165 km atviros vietovės iki Latvijos sienos.

Tačiau Estijos gynyba turėjo ir silpną vietą. Į pietus nuo jos tęsėsi 296 km Latvijos–SSRS siena, nedengiama jokių stambesnių gamtinių kliūčių. Latvijos kariuomenė buvo nepajėgi išlaikyti tokią ilgą ir nepatogią gynybai liniją. Todėl numatė trauktis į centrinę Latvijos dalį, kur Vidžemės aukštumos, miškų masyvai, Dauguva ir jos intakai sudarė sąlygas organizuoti pozicinę gynybą⁹⁵.

⁹² Kasparavičius A., *Lietuva 1938–1939 m. Neutraliteto iliuzijos...*, p. 319.

⁹³ Военный совет при народном комиссаре обороны СССР (1-4 июня 1937 г.). Документы и материалы, Москва, 2008, с. 471.

⁹⁴ Sjødin, Y. *The Blue Hills – Sinimäed, Estonia* // *The Armourer*. 2013, September/October, No. 119, p. 22.

⁹⁵ Žr.: Kuzmins V., Latvijas burnoto speku mobilizācijas un aizsardzības plāni // *Militarais apskats*, 2009, Nr. 3/4, p. 49–60; Ильмярв М., *Безмолвная капитуляция...*, с. 245.

Vadinasi, atsitraukdama į patogesnę gynybos liniją, Latvijos kariuomenė atidengtų sovietų kariuomenei kelią į atvirą Estijos kariuomenės užnugarį. Tačiau ir tokiu atveju kurį laiką būtų įmanoma išlaikyti pajūriu besidriekiantį kelią ir, priešui spaudžiant, juo atsitraukti į Lietuvą. O dalį Lietuvos kariuomenės pajėgų metus Daugpilio kryptimi, čia būtų galima organizuoti gana tvirtą gynybą. Deja, tokia veiksmų eiga buvo galima tik-tai teoriškai. Kaip jau minėta, nė vienos šalies politinė vadovybė negalėjo ir neketino priimti altruistinių sprendimų palikti savo šalį, karines pajėgas telkiant kitos šalies gynybai.

Tą vaizdžiai demonstruoja ir bendri Latvijos bei Estijos kariuomenių mokymai. Per visą šių dviejų šalių karinės sąjungos laiką buvo surengti tik vieni bendri manevrai 1931 m. ir vieni kariniai žaidimai 1934 m., tačiau jų metu tvyrojo intrigų, nepasitikėjimo ir nepakantumo atmosfera⁹⁶.

Susijungusios į karinę sąjungą ar ne, visos trys šalys negalėjo tikėtis laimėti karo. Sutelktais daug pranašesnių potencialaus priešininko pajėgų smūgiais, nukreiptais išilgai jų sienų, galėjo būti atkirstos viena nuo kitos. Praradusios bet kokią tiesioginį ryšį, jos taptų trimis lokalizuotais pasipriešinimo židiniais. Tai, per kiek laiko prieš pajėgos viena ar net keliomis kryptimis pasiektų Baltijos jūrą, būtų tik laiko klausimas. Atsižvelgę į 1939–1941 m. Raudonosios armijos karinių veiksmų patirtį ir į pastaraisiais metais publikuotus Rusijos istorikų darbus, paskelbtus naujus archyvinius dokumentus, galime daryti išvadą, kad, nepaisant motorizuotųjų pajėgų gausos, dėl menkos šių pajėgų ir jų naudojamos technikos kokybės sėkmingai gynybai būtų prireikę daugiau negu kelių dienų. Tačiau baigtis būtų aiški – anksčiau ar vėliau Baltijos antantės pajėgos būtų suskaldytos į atskiras, nesusisiekiančias dalis, o SSRS laivynas galėtų blokuoti Baltijos jūros pakrantę.

Visų trijų Baltijos šalių kariuomenės buvo menkai motorizuotos. Tai nebuvo kariuomenių vadovybių klaida ar neapsižiūrėjimas. Tarpukariu nebuvo nei ekonominių, nei techninių galimybių turėti judresnes kariuomenes. Tai padaryti trukdė ir žemas šalių motorizacijos lygis, ir prastas kelių tinklas, ir degalų motorizuotosioms transporto priemonėms stygius. Kaip parodė vėlesni įvykiai, tankų ir motorizuotieji junginiai gali pulti labai greitai ir pavojingai. Reikia pažymėti, kad ir tankų veiksmas sėkmingi tik tada, kai jie naudojami masiškai ir kartu su motorizuotaisiais pėstininkais, arti-

⁹⁶ Žr.: Ильмярв М., *Безмолвная капитуляция...*, с. 243.

lerija, yra remiami aviacijos. Svarbiausia, kad tankai turi veikti į gylį, smūgiuoti į sparnus, apeiti, atkirsti puolančią ar besiginančią prieš grupuotę ir veržtis tolyn, į neapsaugotą operatyvinę erdvę. Sovietų tankų daliniai to padaryti nesugebėjo. Net ir nesutikę pasipriešinimo, sovietiniai tankai per dieną įveikdavo apie 40–50 km⁹⁷. Dėl net ir prastai organizuoto pasipriešinimo, pvz., Vilniuje ir Gardine, tankai patirdavo nuostolių ir būdavo priversti laukti 1–2 dienų žygio atstumu atsilikusių pėstininkų ir kavalerijos. Laiku nepristatyti degalai ir nedidelės gamtinės kliūtys tankų kolonas sustabdydavo vienai dviem paroms. Žiemos karas pademonstravo sovietų kariuomenės inertiškumą ir iniciatyvos stoką. Galima teigti, kad, nepaisant plėtojamos „gilias mūšio“ teorijos, sovietų kariuomenė nebuvo pajėgi vykdyti greitų tankų ir motorizuotųjų dalinių puolimų į operatyvinę gilumą. Dėl šios priežasties, nors ir esant dideliame kiekybiniam pranašumui, jungtinės Baltijos šalių pajėgos turėjo galimybę organizuotai pasipriešinti ir pasitraukti į trečiosios, karo veiksmuose nedalyvaujančios, šalies teritoriją.

Vengdamos sudaryti karinę sąjungą su Lietuva, Latvija ir Estija prarado galimybę išgelbėti savo vyriausybes ir dalį gyventojų nuo represijų, jiems traukiantis į Lietuvą ir prirėkus į Vokietiją. Įvairiuose šaltiniuose minima, kad, Latvijos prezidentui Ulmaniui paklausus apie galimybę kariuomenei pasitraukti į Vokietiją, buvo gautas neigiamas atsakymas. Tačiau reikia skirti atsargų atsakymą į abstraktų klausimą ir realią padėtį, kai prie sienos stovi besitraukianti kariuomenė ir pabėgėliai. Juk Vokietija sovietams neišdavė nei prezidento A. Smetonos, nei kurio nors kito nuo okupacijos pabėgusio asmens. Atsižvelgiant į Vokietijos ir SSRS santykius ir nepanaikinamus ideologinius prieštaravimus, Vokietija, prisidengdama tarptautinėmis sutartimis, negalėjo neinternuoti besitraukiančios kariuomenės ir vyriausybių, kurios ateityje galėjo tapti svarbia karta politiniame žaidime su sovietais. Tokia padėtis atsispindi ir Vokietijos užsienio reikalų ministerijos bei ginkluotųjų pajėgų vadovybės dokumentuose. Naktį iš 1940 m. birželio 15-osios į 16-ąją budintis Užsienio reikalų ministerijos pareigūnas informavo, kad Lietuvos prezidentas A. Smetona su lydinčiais asmenimis pasiruošęs pereiti sieną, kad tikimasi sulaukti ir sovietų ultimatumė paminėtų buvusio vidaus reikalų mi-

⁹⁷ Plačiau žr.: Гарсия Х. В., *Бронетанковые операции Второй мировой войны*, Москва, с. 11–17.

nistro K. Skučo, ir Valstybės saugumo departamento vadovo A. Povilaičio⁹⁸. Tuo pat metu abvero Karaliaučiaus skyrius pranešė, kad prezidentas A. Smetona, 3 val. pasitraukęs į Vokietiją, davė įsakymą Marijampolėje ir Tauragėje dislokuotiems pulkams. Vyriausioji ginkluotųjų pajėgų vadovybė (OKW) kreipėsi į užsienio reikalų ministrą J. Ribbentropą, prašydama nurodymų, kaip elgtis Lietuvos kariuomenės daliniams pasiekus Vokietijos sieną⁹⁹. Vokietijos užsienio reikalų ministras atsakė¹⁰⁰:

„1. Aš jau daviau nurodymus gestapui internuoti Lietuvos prezidentą Smetoną, jo šeimą ir kitus „žaliąją sieną“ perėjusius pareigūnus.

2. Jeigu Lietuvos kariuomenės daliniai paprašys leidimo kirsti Vokietijos sieną, toks leidimas jiems gali būti duotas. Daliniai turi būti nuginkluoti ir internuoti.

3. Buvo pranešta, kad Lietuvos pulkininkas pasisiūlė su savo pulku pereiti sieną. Lietuvos karius, kurie galimai pereis sieną, turi nuginkluoti ir internuoti ginkluotosios pajėgos, bendradarbiaudamos su pasienio policija. Vadovaudamasis susitarimu su valstybės policija, prašau imtis visų reikiamų priemonių, kad būtų nedelsiant informuoti reikiami pasienio postai.

Dar kartą pabrėžiu, kad sieną galima leisti pereiti tik paprašius lietuviams, o mes, savo ruožtu, niekaip neturime skatinti tokių prašymų. Apie tokius atvejus [kaip galima suprasti, su internuotais lietuviais – E. P.] turi būti nedelsiant, pačiu greičiausiu būdu, žodžiu ar raštu, pranešta Vyriausiajai ginkluotųjų pajėgų vadovybei, prašant tolesnių nurodymų.

Ribbentropas

Pastaba

Vadovaujantis nurodymu, nedelsiant perduota Vyriausiajai ginkluotųjų pajėgų vadovybei. Kartu Vyriausioji ginkluotųjų pajėgų vadovybė paprašyta apie kiekvieną atvejį, kai Lietuvos kariuomenės daliniai kerta

⁹⁸ Division for Political Affairs, Night Duty Officer Welck. The German Foreign Office to the Reich Foreign Minister. Teletype. Berlin, June 16, 1940//*Nazi-Soviet relations. Documents from the Archives of the German Foreign Office*. US Department of State, 1948, p. 149, 150.

⁹⁹ Foreign Office Memorandum. Berlin, June 16, 1940 // *Nazi-Soviet relations...*, p. 150.

¹⁰⁰ Kadangi dokumentas Lietuvoje greičiausiai nėra publikuotas, pateikiamas jo visas vertimas. Būtina pažymėti, kad dokumentas iš vokiečių kalbos išverstas į anglų, o verčiant iš anglų į lietuvių, gali būti netikslumų. Vertimas autoriaus.

sieną, nedelsiant informuoti Užsienio reikalų ministeriją.

Heydenas Rynschas¹⁰¹

Įvedus į Baltijos šalis sovietinius kontingentus, padėtis kardinaliai pasikeitė. Vienintelė Lietuva išsaugojo galimybę internuotis Vokietijoje. O Latvijos kariuomenė ir vyriausybė buvo izoliuotos nuo Lietuvos, į ją vedančius kelius patikimai dengiant sovietiniams tankų daliniams.

Tačiau net ir esant tokiai palankiai dislokacijai, SSRS Baltijos šalis okupavo po vieną, vieną po kitos – pirmiausia užėmė Lietuvą ir taip galutinai atkirto visus atsitraukimo kelius.

IŠVADOS

Nepriklausomybės kovų metu Baltijos šalių sąjunga buvo itin pageidautina ir jos buvo aktyviai siekiama. Karinis veiksnys buvo itin svarbus. Labiausiai destabilizuojančia ir sąjungą sudaryti trukdančia aplinkybe tapo Lietuvos ir Lenkijos tarpusavio santykiai. Vėliau, įtampai atslūgus, karinis veiksnys prarado savo reikšmę. Iki Miuncheno susitarimo pernelyg pasitikėta tarptautiniais saugumo mechanizmais ir karinės Baltijos sąjungos galimybės nebuvo svarstomos aukščiausiu politiniu lygiu. SSRS jėga privertus pasirašyti tarpusavio pagalbos sutartis ir priimti sovietinės kariuomenės kontingentus, buvo užkirstas kelias sudaryti karinę sąjungą. Mėgindamos neprovokuoti SSRS ir visiškai neprarasti valstybingumo, Baltijos šalys nesiėmė jokių veiksmų, kad sudarytų karinę sąjungą ir bendrai pasipriešintų sovietinei okupacijai. Jungtinės Baltijos šalių karinės pajėgos negalėjo atgrasyti agresorių ir apsaugoti nuo sovietų okupacijos. Tačiau tokia karinė sąjunga būtų sudariusi sąlygas pasipriešinti agresijai, leidusi pasitraukti vyriausybėms ir daliai gyventojų ir taip išvengti sovietinių represijų. Baltijos šalių karinis potencialas iki pat Lenkijos sutriuškinimo leido kartu pasipriešinti galimam agresoriui. Žvelgiant iš 1940 m. okupacijos perspektyvos, jungtinės Baltijos šalių kariuomenės turėjo galimybę organizuotai pasipriešinti ir pasitraukti į Vokietiją.

¹⁰¹ The Reich Foreign Minister to the German Foreign Office, Berlin, June 16, 1940, 11:15 a. m. // *Nazi-Soviet relations...*, p. 151.

Karinis veiksnys galėjo tapti įrankiu kuriant ir įgyvendinant bendrą gynybos politiką. Tačiau nė vienos iš Baltijos šalių politinė valdžia dėl vidinių procesų, išorinių veiksnių ir kitų aplinkybių neįvertino tokio politinio įrankio reikšmės ir nesiėmė valingų veiksmų, kad jis būtų sukurtas.

Įteikta 2013 m. rugsėjo 27 d.

L'IMPORTANCE DES FACTEURS MILITAIRES POUR LA CREATION DE L'UNION DES PAYS BALTES

Egidijus PAPEČKYS

La Lituanie, la Lettonie et l'Estonie ont senti le danger dès la déclaration de leur indépendance. Pour les trois pays le danger provenait de la Russie Soviétique devenue plus tard Union Soviétique et de l'Allemagne. Il était donc logique que naisse dans les pays Baltes une réflexion à se réunir ensemble. Ainsi, plusieurs possibilités pour la Lituanie, la Lettonie et l'Estonie ont été discutées. Une union, le plus souvent appelée l'Union des pays Baltes ou l'Entente Baltique a été créée seulement en 1934. Un des composants pour une union efficace concernait le facteur militaire. Dans ce cas précis, il faut comprendre le terme facteur militaire comme tout danger d'incursion de forces militaires extérieures, tout besoin intérieur des pays et leurs possibilités à résister ensemble à tout type de danger ou à dissuader tout type d'agresseur. Mais l'Entente Baltique n'avait pas ce composant habituel pour ce type d'union.

Entre 1919 et 1920, il y avait urgence à créer l'Union Baltique en centrant un accord sur le facteur militaire. Malheureusement, la Lituanie de manière involontaire est devenue le maillon faible qui n'a pas permis de créer une telle union. Quand des soldats de l'Armée occidentale des volontaires ont menacé d'étouffer dans son embryon l'indépendance de la Lettonie, celle-ci n'a reçu de l'aide que de l'Estonie. Et encore, cette aide n'était pas très importante. La Lituanie se trouvait entre l'Allemagne, qui soutenait l'Armée occidentale des volontaires, et les forces principales de l'Armée occidentale des volontaires, elle était ainsi coupée par le chemin de fer contrôlé par les forces militaires de l'Armée occidentale des volontaires et des Allemands, la Lituanie était en quelque sorte entre le marteau et l'enclume. En même temps, la politique agressive de la Pologne était un véritable danger pour la Lituanie. L'idée d'un pays commun proposée par la Pologne était un danger réel pour l'indépendance de la Lituanie et l'identité même de la nation lituanienne.

Les relations entre la Pologne et la Lituanie, la politique active agressive de l'Allemagne et de l'Union soviétique ont entravé pendant une longue

période le processus de la création de l'Union Baltique. Croyant à tort que les pays de l'Entente, et plus tard la Société des nations étaient une garantie qui pouvait assurer une coexistence pacifique en Europe, l'importance des facteurs militaires a donc été diminué. De plus, le pouvoir des agresseurs potentiels n'était pas très grand : par le traité de Versailles les forces armées allemandes étaient limitées et ne constituaient pas un risque, quant aux forces armées de l'Union soviétique, celle-ci sortait juste d'une misère noire après la révolution, d'un désordre bolchevique et d'un important retard technique. Or la coopération militaire entre les pays Baltes ne s'est pas réalisée.

En 1933, quand en Allemagne les nationalistes socialistes ont pris le pouvoir, la situation a changé, une course à l'armement a commencé. Les pays Baltes sont devenus l'objet de discussions des grands pays concernant leurs garanties de sécurité. Jusqu'aux Accords de Munich, comme ils avaient confiance dans les mécanismes internationaux de sécurité, la possibilité d'une union baltique militaire n'avait pas été discutée en haut lieu politique. L'URSS quant à elle a été obligé par la force à signer les accords d'aide mutuelle et d'accepter des contingents de l'armée soviétique, ainsi toute possibilité de réaliser une union militaire a été empêchée.

La Lituanie, la Lettonie et l'Estonie n'ont pas essayé de standardiser leurs munitions, n'ont pas planifié d'actions militaires communes ou la possibilité d'avoir une administration militaire commune. L'analyse des batailles hivernales et de la deuxième guerre mondiale dans les territoires des pays Baltes permet de dire qu'il était possible de résister à l'occupation soviétique par la force militaire. Même si les forces soviétiques étaient en avantage numérique, les forces communes des pays Baltes avaient une possibilité de résister et de se retirer sur le territoire de pays tiers qui ne participaient pas aux actions militaires, en permettant de sauvegarder les gouvernements et en protégeant une partie des habitants des répressions.

Le pouvoir militaire fut le seul moyen politique qui ne fut pas utilisé pour éviter l'occupation ou diminuer ses effets.

SIGNIFICANCE OF MILITARY FACTOR FOR THE CREATION OF BALTIC UNION

Egidijus PAPEČKYŠ

The threat to the independence of Lithuania, Latvia and Estonia was caused as soon as they declared it. Possible aggression by Soviet Russia, which later became the Soviet Union, and Germany, posed a danger to all three countries. It was reasonable that the Baltic countries discussed the possibility of getting together. Lithuania, Latvia and Estonia considered various options to form some kind of union. Such a union, often referred to as the Baltic Union or Baltic Entente, was formed only in 1934.

The military factor is one of the components of any effective union. In this particular case it should be understood as the threat of invasion by external military forces, the internal demand and opportunities of the Baltic countries to confront this threat together and deter aggressors. However, the Baltic Entente failed to have this kind of military alliance usual for such type of agreements.

The greatest need to form the Baltic Union, where the main subject of the contract could become the military factor, was in 1919–1920. Unfortunately, through no fault of its own, Lithuania was the weak link that prevented the formation of such a union. Bermondists threatened to suppress the statehood of Latvia in its infancy and only Estonia provided support. However, it was small-scale support. For Lithuania between Germany supporting Bermondists and basic Bermondist forces intersected by the railway artery controlled by the Bermondists and German Armed Forces was like being between a hammer and an anvil. At the same time, Lithuania was threatened by the aggressive policy of Poland. The idea of the general state offered by Poland was a real threat not only to the statehood of Lithuania, but also to the identity of the Lithuanian nation.

Relations between Poland and Lithuania, the active instigator policy of Germany and the Soviet Union, hindered the formation of the Baltic Union for a long time. Mistakenly believing that the Entente Powers, and later – the League of Nations, was the guarantor of a peaceful co-existence in Europe significantly decreased the importance of the military factor. In

addition, the military power of potential aggressors was poor: the German armed forces were limited by the Versailles Treaty and did not pose a threat, and the Soviet Armed Forces were trying to escape from post-revolutionary poverty, Bolshevik chaos, and being technically backward. Thus, Baltic military cooperation failed to take place in practice.

In 1933, when the National Socialists took power in Germany, the situation changed, and the arms race began. The Baltic countries became the subject of debates of the major countries on security guarantees. Before the Munich Agreement, international security mechanisms were relied on too much and the possibilities of a military Baltic Union had not been discussed at the highest political level. When the Soviet Union was forced to sign the mutual aid agreements and accept contingents of Soviet troops, the formation of a military alliance was prevented.

Lithuania, Latvia and Estonia neither tried to standardise their weapons nor plan joint military actions and the possibility of joint military command. Analysis of actions during the Winter War and the Second World War in the Baltic countries suggested that it was possible to resist the Soviet occupation by military force. Although there was great advantage in numbers, joint forces in the Baltic countries had the opportunity of organised resistance and retreat into the territory of a third country, not involved in hostilities, allowing governments to be preserved and protecting part of the population from repression.

Military power was the only political instrument that was not used in order to avoid the occupation or reduce its impact.